

FUNDAÇÃO
CALOUSTE
GULBENKIAN

Հրատարակուել է.
Գալուստ Կիւլպենկեան հիմնարկութեան
հովանաւորութեամբ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

Թի 1-12

ՅՈՒՆՈՒԱՐ - ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ՃԻՐ. ՏԱՐԻ 2014

ՄԱՇՏՈՑ ԵՂԻՎԱՐՂԵՑԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ. ՊԱՏՄՈՒԹԻԻՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻԻՆ ԵՒ Թ ԴԱՐԻ ԲՆԱԳՐԻ
ՎԵՐԱԿԱՆԳՆՄԱՆ ՓՈՐՁ

Ալեքսան Յակոբեան

Մաշտոց Եղիվարդեցին Հայոց կաթողիկոս դարձաւ 897 թ. Յունիսին, մօտ վաթսուէն տարեկան հասակում, եւ պաշտօնավարեց ընդամենը 7 ամիս, մինչեւ 898 թ. սկզբները, հայ ժողովրդի համար պատմական մի ծանր ժամանակաշրջանում (897-898 թթ.)¹: Նա եղաւ նշանաւոր հեղինակը, ըստ ամենայնի՝ Հէնց այդ ամիսներին վերջնականապէս աւարտուած՝ այսպէս կոչուած «Մաշտոց ծիսարան»-ի, որն արդէն հազար հարիւրից աւելի տարիներ օգտագործում են Հայ առաքելական եկեղեցու սպասաւորները²:

Ըստ իր աշակերտ Ստեփաննոս կրօնաւորի կողմից դեռ 893 թ. շարադրուած

մի իւրօրինակ Վարքի («Ստեփաննոսի՝ Վերնագիր ինքնագրութեան վասն վարուց երանելոյն Մաշդոցի»)՝³ եւ նրա հաղորդածը որոշ չափով լրացնող Ստեփաննոս Օրբէլեանի տեղեկութիւնների՝ Մաշտոցը ծնուել է 833 թ., Սիւնիքի Սոթք գաւառում՝ այնտեղ «պանդխտութեամբ» ապաստանած Եղիվարդեցի (Արագածոտնի) Գրիգոր երէցի ընտանիքում: Հայրը նրան ուսանելու է տուել նշանաւոր Մաքենոցաց վանքում: Այստեղ Թէոդորոս կրօնաւորի եւ Ստեփաննոս վարդապետի մօտ ուսումնառութիւնն աւարտելուց յետոյ Մաշտոցը քահանայ է ձեռնադրուել Սիւնեաց Դաւիթ եպիսկոպոսի կողմից եւ տեղափոխուել Արտաւազի անապատը (Ապարանքում), սակայն շուտով հաստատուել է Սեւանայ (Գեղամայ) կղզու վանական միաբանութիւնում: Հէնց որպէս Սեւանի վանահայր, իր սրբակրօն վարքի եւ եկեղեցաշինական

1 Մ. արքեպ. Օրմանեան, Ազգայատում, Բու. Ա., Վաղարշապատ – Ս. Էջմիածին, 2001, ս. 1181-1186:

2 Վերջին հրատարակութիւնները տե՛ս Մատենագիրք Հայոց, Բու. Թ., Թ դար, Անթիլիաս, 2008, էջ 574-693 (աշխատասիրող՝ Յակոբ Քեոսէեան). Մայր Մաշտոց, Բու. Ա., գիրք Ա, Ըստ հնագոյն երկաթագիր ձեռագրերի եւ համեմատութեամբ Աստուածաշունչ մատենանի, բնագրական եւ կանոնացանկային յաւելումով, աշխատասիրութեամբ՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, Վաղարշապատ – Ս. Էջմիածին, 2012 (բնագիրը՝ էջ 85-487):

3 Վերջին հրատարակութիւնները տե՛ս Մատենագիրք Հայոց, Բու. Թ., էջ 695-701 (աշխատասիրող՝ Յակոբ Քեոսէեան). Մայր Մաշտոց, Բու. Ա., գիրք Ա, ... աշխատասիրութեամբ՝ Գ. Տէր-Վարդանեանի, էջ 709-737:

տոհմէն էր, որ ունէր զսեպհական տէրութիւնն Աղուանից [տարբ. Աղվանից]»¹³:

Թէպէտ նկարագրուած հաշուեյարդարն իրականացնողը՝ Սիւնի իշխան լինելն արձանագրուած է միայն Օրբէլեանի մօտ, բայց բովանդակային պարզ քննութիւնից երեւում է, որ այդ մանրամասնը, ամենայն հաւանականութեամբ, չի յօրինուել նրա կողմից, քանի որ դժուար է դրա համար որեւէ պատճառ նշմարել: Թերեւս, այդ մանրամասնը պարզապէս եղել է ենթադրելի սկզբնաղբիւրում, իսկ Մովսէս Դասխուրանցին այն բաց է թողել զուտ անկարեւորութեան եւ աւելորդ մանրամասն ներառելուց խուսափելու մտքով. նոյն մտքով Սիւնեաց պատմիչն էլ բաց է թողել հակամարտող իշխաններին՝ ինչ-որ կերպ ազգակից լինելու մասին մանրամասնը: Ահա այս բնագրերի համադրութեան շնորհիւ ի յայտ եկող մեծ նմանութիւնը թոյլ է տալիս մեզ ենթադրել Օրբէլեանի եւ Դասխուրանցու կողմից միեւնոյն աղբիւրը, այն է՝ Մաշտոց Եղիվարդեցի կաթողիկոսի՝ մեզ չհասած Պատմութիւն երկն օգտագործած լինելու հաւանականութիւնը, որին քիչ անց յղում է Սիւնեաց պատմիչը:

Մանրամասններ, որ իր ամբողջ ԼԲ գլխում Ստեփաննոս Օրբէլեանը ներկայացնում է Թ. Առաջին կէսի Սիւնիքին վերաբերող վկայութիւններ, որոնք շատ դէպքերում նոյնքան բառացի համընկնում են Մովսէս Դասխուրանցու երկի Գ գրքում յստակ ժամանակագրութիւն ունեցող հաղորդումների հետ: Ի դէպ, ժամանակին նկատելով ՊԱ-ում Սիւնիքին վերաբերող վկայութիւնների անսպասելի առատութիւնը՝ մենք փորձել ենք ինչ-որ մեկնաբանութիւններ տալ դրան¹⁴: Սակայն այժմ հնարաւոր է բաւարար համարել դրանցից միայն մէկը. Դասխուրանցին Մաշտոց Եղիվարդեցու պատմական երկում առատ

13 Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Սիսական, գլ. ԼԲ, էջ 115: Պատմութիւն անհանգիստ Սիսական, էջ 158-159:
14 Տե՛ս Ա. Ա. Ակոբյան, *Ալբանիա-Ալյանկ*, էջ 203, 210:

նիւթ գտնելով իր խնդրոյ առարկայ «Աղուանից երկրի»¹⁵ վերաբերեալ՝ մեծ ծաւալով քաղել է դրանք եւ դրանց արանքում պարզապէս ընդօրինակել նաեւ զուտ Սիւնիքին վերաբերող որոշ նիւթեր:

Արդ՝ ինչո՞ւ Մաշտոց կաթողիկոսի՝ նշուած ժամանակագրական հաղորդումները աղբիւրը լինելու իրողութիւնը նախկինում չէր նկատուել: Թւում է, թէ՛ պարզապէս այն պատճառով, որ այդ մասին ուղիղ վկայութիւնն Օրբէլեանի շարադրանքի բովում յայտնուել է յաջորդ գլխի (գլխագիրը՝ «Վասն գալոյ Մովսէսայ տաճիկ զօրավարին ի Սիւնիս. եւ փեսայանալոյ Բաբանայ պարսկի Սիւնեաց տեառն Վասակայ. եւ այրելոյ զՄաքենոցն, եւ կոտորելոյ զԳեղարքունի եւ զԲաղասական») միջնամասում, այն էլ՝ Թանահատի վանքի մասին արուած մի պատմութիւնից յետոյ: Վերջինն առնուած չէ Մովսէս Դասխուրանցու կողմից, բայց բնագրագիտական ուշադիր ընթերցումից երեւում է, որ ոչինչ չի խանգարում՝ դրա գոնէ մեծ մասը եւս համարելու Մաշտոց Եղիվարդեցու կորսուած պատմական երկին յանգող: Թա-

15 Վերջինս 428 թ. ի վեր ընդգրկում էր թե՛ Կուր գետից մինչեւ Կովկասեան լեռներ եւ Գերբեզի իջնող «Բուն աշխարհն Աղուանից» երկիրը (անտիկ Ալքանդա, թե՛ այդ թուին Վոսմ Ե Պարսից արքայի կողմից վերացուած Մեծ Հայքի թագաւորութեան հիսիս-արեւելեան Ոսիք եւ Արցախ անհանգները (վերջինը՝ 451 թ.). ըստ ամենայնի՝ Վոսմի նոյն հրամանագիրը դրանք ընդգրկել էր նորաստեղծ վարչամիտոսի՝ մարզպանութեան կազմում, որն ստացել էր իր գլխաւոր հատուածի «Աղուանք» անունը (միջին պարսկ.՝ «Աուան» կամ «Ռան»). տե՛ս Բ. Ուրտաբեան, *Հիսիս-արեւելեան Հայաստանի անխամարզպանական շրջանի վարչա-քաղաքական փոփոխ հարցի շուրջը*, Բեժ, 1975, հոմ 2, էջ 149-164; Բ. Յարութիւնեան, *Մեծ Հայքի թագաւորութեան հիսիս-արեւելեան մարզերի վարչա-քաղաքական կազմութիւնը 387-451 թթ.*, Բեժ, 1976, հոմ 2, էջ 77-95; նոյնի՝ *Административное деление закавказских владений Сасанидского Ирана согласно труду Елиши*, – «Кавказ и Византия», вып. 1, Ер., 1979, էջ 19-35; А. А. Аюбян, *Албания-Алуанк*, էջ 109-114; И. Г. Семенов, *Этнополитическая история Восточного Кавказа в III-VI вв.*, Автореф. дисс. ... канд. ист. наук, Махачкала, 2002, էջ 14:

նահատին նուիրուած այդ պատմութիւնից յետոյ Սիւնեաց պատմիչը բառացի գրում է. «Եւ զայս ծանոյց մեզ Պատմութիւնն երանելոյն Մաշտոցի, որ ի Սեւան»: Իսկ դրան անմիջապէս յաջորդում է մի նոր յղում. «Բայց գտաք յիրոց արձանագրութեանցն, եթէ 400 ամաւը յառաջ քան զՀայ թուականն շինեցաւ եկեղեցին յիշխանացն Սիւնեաց՝ յանուն սրբոյ նախավկային Ստեփաննոսի»¹⁶: Այս երկրորդ նախադասութիւնը եւս շատ կարեւոր է նրանով, որ ցոյց է տալիս տուեալ գլխի շարադրման համար Օրբէլեանի ձեռքի տակ նաեւ այլ նիւթերի եղած լինելը (անշուշտ, դրանց է յանգում գլխի երկրորդ կէսի առասպելապատումը՝ արջերի ու գայլերի հետ Մխիթար վանահօր «բարեկամութեան» մասին): Այլ է եղել նաեւ Սիւնեաց պատմիչի համար Պատմութիւնն երանելոյն Մաշտոցի երկի նշանակութիւնն՝ իբրեւ սկզբնաղբիւր: Եթէ Մովսէս Դասխուրանցին նրա մեծ կտորները գրել է իր երեք գրքահատուածներից վերջինի՝ մեր ճշտումների համաձայն՝ ամբողջ երկրորդ կէսի հիմքում (բացառեալ վերջին երկու գլուխները եւ դրանց նախորդող երկու պարբերութիւն իԱ գլխում), ապա Սիւնեաց պատմիչը բաւարարուել է լոկ իր մէկուկէս ոչ մեծ գլուխների համար (ԼԲ եւ ԼԳ) տեղեկութիւններ քաղելով: Ծիշտ է, իր սկզբնաղբիւրը, բարեբախտաբար, յանուանէ յիշատակել է հէնց Օրբէլեանը:

Այսպիսով, հնարաւոր է դառնում ճշտել Պատմութիւնն երանելոյն Մաշտոցի կոչուած երկի բովանդակութեան սահմանները:

16 Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Սիսական, գլ. ԼԳ, էջ 117: Պատմութիւն անհանգիստ Սիսական, գլ. ԼԳ, էջ 160: Այս տեղեկութեան շնորհիւ Մաշտոց Եղիվարդեցու պատմական երկի գոյութիւնը ենթադրել են բոլոր հայ մատենագրագետները: Ըմբ. Գ. Հ. Ջարբեանյան, *Հայկական հին դարերէն պատմութիւն*, Գ տպագրութիւն, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1897, էջ 510; Ե. եպ. Պողարեան, *Հայ գրողներ, Ե-ԺԵ դար*, Երուսաղէմ, 1971, էջ 133; Հ. Կ. Քիպարեան, *Պատմութիւն հայ հին գրականութեան*, Վենետիկ - Ս. Ղազար, 1992, էջ 326:

ըն՝ ըստ ՊԱ-ի, եւ միաժամանակ՝ նրա նշանակութիւնը Մովսէս Դասխուրանցու համար՝ իբրեւ մի կարեւորագոյն աղբիւր¹⁷: Մեր վերականգնման տարբերակով՝ ՊԱ-ում Մաշտոց Եղիվարդեցուց քաղուած բնագիրն սկսում է գլ. Գ.ԺԵ-ի շարադրանքով, որը վերաբերում է է. դ. կէսերի իրողութիւններին եւ տալիս է Հայոց թուականով երկու թուագրում: Իհարկէ, որեւէ հիմք չկայ՝ վստահ լինելու, որ Եղիվարդեցու բուն երկը եւս սկսուել է հէնց այդպէս՝ առանց ենթադրելի նախադրութեան եւ անմիջապէս ժամանակագրական համառօտ թուարկումներով («Բարեյաղթ Հերակղ Հոովմայեցուց թագաւոր զպէսպէս պատերազմունս վանեալ՝ յիշատակ քաջութեան եթող...» եւն): Սակայն Դասխուրանցու բնագրի ուշադիր ընթերցումը թոյլ է տալիս առաւել մեծ հաւանականութեամբ ենթադրել, որ նրա նախորդող գլուխներում չկան Մաշտոցի երկի աւելի վաղ կտորներից քաղուած հատուածներ: Իրօք, ժԵ գլխի բովանդակութիւնը կտրուած է ՊԱ-ի է դարի իրողութիւններին վերաբերող մեծ հատուածներից (Բ գրքում), եւ դա կարելի է բացատրել լոկ նրանով, որ այն ուղղակի կազմել է հետագայ գլուխներում արտագրուած ընդհանուր աղբիւրի սկզբնամասը (Գ.ԺԳ գլխում ժամանակագրական համառօտ թուարկումները շարունակուած են սահուն ձեւով), որը Դասխուրանցին չի կտրել մնացեալից եւ, բարեբախտաբար,

17 Տեղին մէկ անգամ եւս յիշենք հայագետների համոզումը, որ ՊԱ-ում առկայ միջերկրի ճշգրիտ վերահանումն է լոկ թոյլ տալիս ոչ միայն գործ ունենալ վաղ աղբիւրներից բառացի քաղուած կտորների հետ, այլեւ ընկալել իր՝ Մովսէս Դասխուրանցու յաւելումները կամ սեփական շարադրանքը: Նոր աղբիւրների բացայայտումով ու ՊԱ-ի պահպանուած բնագրի հետ համեմատութեամբ են մասնագետները կարողանում ճշմարիտ պատկերացում կազմել ժ. դ. վերջերին ստեղծագործած այդ շարադրանքի հեղինակի՝ հայ մատենագրութեան ուշագրաւ եւ բարդ մի ներկայացուցչի իմացութիւնների, աշխարհայեացքի, նպատակադրումների ու արած ինքնորոյն աշխատանքի մասին (հմմ. Ա. Յակոբեան, *Սիսա Արճիշեցի կաթողիկոսի թղթերը*, – «Հանդէս ամսօրեայ», ՄԻՋ տարի, Վիեննա-Երեւան, 2012, սն. 1):

«Հեշտացրել է» նորորեայ հետազոտողի գործը: Թւում է, թէ պատմիչն այդ աղբիւրից կտրել եւ մի քանի գլուխ առաջ է տարել միայն Աղուանից կաթողիկոս Միքայէլ Շաքեցու (705-742) կողմից կանոնադանց իշխաններին նզովելու սիւժէն (գլ. Գ.ժգ), որի շարունակութիւնը գտնուում է Գ.ժթ գլխում՝ Հայոց Եսայի (Եղիպատրուշեցի՝ 775-788) եւ Աղուանից Սողոմոն (781 թ.¹⁸) կաթողիկոսների կողմից՝ նզովուած «Վարդանուրհի տիկնոջը» Պարտաւում ներում չնորհելը: Կտրուած կտորը Դասխուրանցի տեղադրել է Միքայէլի առաջին յիշատակութիւնից յետոյ (Գ.ժք գլխի վերջում), որը, թերեւս, յանգում է պատմիչի՝ «Աղուանից կաթողիկոսացանկ» պայմանական անունով յայտնի ուրոյն գրաւոր աղբիւրին, ապա ընդօրինակել է նաեւ այդ կաթողիկոսի՝ երկաթնակների դէմ ուղղուած ոչ մեծ երկը (գլ. Գ.ժդ):

Իսկ Եղիվարդեցու երկից քաղուած ժամանակագրական կտորների արանքում (գլ. Գ.ժե-իա) Մովսէս Դասխուրանցին տեղադրել է միայն երկու գլուխ. Գ.ժէ-ն պատմում է Ը. դարի նշանաւոր մատենագիր Ստեփաննոս Սիւնեաց արքեպիսկոպոսի կեանքի մասին, իսկ նրա յաջորդը նոյն Ստեփաննոսի մի ոչ մեծ երկն է՝ Իլիոն («Ղիոն») քաղաքի ակերման եւ Հռոմի կռուցման մասին: Դրանցից առաջինն, անշուշտ, յանգում է Ստեփաննոսի վարքի վաղ տարբերակին, որն առանձին չի պահպանուել, բայց այն հետագայում օգտագործել են նաեւ Մխիթար Այրիվանեցին («Ստորագրութիւն պատմութեան բազմերջանիկ սուրբ եւ փառաւորեալ Հայրապետին Ստեփանոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի՝ յօրինեալ ի տէր Մխիթար վարդապետէ, յեպիսկոպոսէ սուրբ ուխտին Այրավանաց»)

18 Ըստ ՊԱ, Գ.իգ գլխի («Անուանք հայրապետացն Աղուանից, ամբ եւ գործք նոցին»։ Արա հիմքում, ըստ ամենայնի՝ ընկած է Դասխուրանցու մի ուրոյն աղբիւր՝ «Աղուանից կաթողիկոսացանկ»-ը, հմմ. Ա. Ա. АКОПЯН, *Албания-Алуанк*, էջ 210-211)՝ Սողոմոնն աթոռակալել է կէս տարի: Ըստ ճշգրտուած հաշուարկի՝ դա ընկնում էր 781 թ. ընթացքում (տե՛ս նոյն տեղում, էջ 277):

եւ Ստեփաննոս Օրբէլեանը (գլ. Լ. «Վասն Տեառն Ստեփաննոսի Սիւնեցույ վարք եւ վախճան. եւ որ ինչ պատմի զնմանէ»)՝¹⁹ նշենք, նաեւ որ Կիրակոս Գանձակեցին օգտագործել է միայն ՊԱ-ի բնագիրը: Այդ տեղի համար Դասխուրանցին, միգուցէ, ուղեցոյց է ընդունել իր նախորդող գլխի (Գ.ժգ) վերջին նախադասութեան թուագրումը՝ «ի ճՁ թուականին» (731-732 թ.), այնքանով որքանով Ստեփաննոսի եղբրական մահը Վայոց ձոր գաւառի («Աշխարհացոյց»-ում եւ ՊԱ-ում՝ Վայոյ ձոր)²⁰ Մոզ աւանում վերագրուում է Հայոց թուականութեան ճՁԴ տարուայ Հրոտից ամսի 15-ին (736 թ. Մայիսի 5):

Մեծ հաւանականութեամբ կարելի է մտածել, որ Մաշտոց Եղիվարդեցին իր երկը հասցրել է ընդհուպ մինչեւ իր կաթողիկոսանալու տարին՝ Հայոց ՅնՁ (897 թ. Ապրիլ – 898 թ. Ապրիլ), որի տակ ՊԱ-ի Գ.իա գլխում պահպանուել է մի քանի իրադարձութիւնների յիշատակութիւն. աւարտն է՝ «Յայնժամ վերափոխի մեծ Հայրապետն Հայոց Գիորգ [Գառնեցին] եւ իշխանն Սիւնեաց Աշոտ: Ջոր ողբերգական կանայքն կականէին՝ ասելով. «Մի՛ եկեսցէ եւ մի՛ լիցի այսպիսի տարի ի վերայ երկրի, որչափ աղգ մարդկան է»: Եւ Հայ թիւն ՅնՁ էր»: Յատկանշական է, որ եթէ այդ վերջին հատուածներում ՊԱ-ում թուարկուում են գրեթէ ամեն տարուայ իրադարձութիւններ, ապա նշուած աւարտից յետոյ

19 Տե՛ս Գ. արքեպս. Յովսէփեանց, *Մխիթար Այրիվանեցի. Աորագիտ արձանագրութիւն եւ երկեր*, Երուսաղէմ, 1931, էջ 17-23; Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Սիսական, գլ. Լ, էջ 95-105; Պատմութիւն Անհանգիմ Սիսական, գլ. ԼԱ, էջ 131-144; Մ. վրդ. Գրիգորեան, *Ստեփանոս Սիւնեցի. իր երկու Աորայայտ մեկնութիւններու հրատարակութեան առիթով*, Պէյրութ, 1958; Ա. Ա. АКОПЯН, *Албания-Алуанк*, էջ 210; Յ. Քէնուէեան, *Ստեփանոս Սիւնեցի եւ Արա մատենագրական ժառանգութիւնը*, «Մատենագիրք Հայոց», հտ. 2, Ը դար, էջ 93-104:

20 «Աշխարհացոյց» Է դարի Անանուհի, Գիտա-քննական բնագիր՝ Ա. Յակոբեանի, «Համդէս ամսօրեայ», Ծիւղ տարի, Վիեննա – Երեւան, 2013, ս. 137, 147:

Դասխուրանցու յիշատակած յաջորդ թիւը Հայոց ՅԿԳ-ն է (=914 թ.)՝ Սմբատ Ա արքայի նահատակութեան տարին²¹: Դրանից յետոյ 982-988 թթ. միջակայքում (!) ստեղծագործած պատմիչը ԻԱ գլխի վերջում մի-մի պարբերութեամբ նշում է լոկ նաեւ դելմիկ Սալարեանների իշխանութեան հաստատումը (մօտ 940 թ.) եւ Ռուզիկների կողմից Պարտաւի վեցամսեայ ռազմակալումը (944-945 թթ.)՝ այդպիսով փաստորէն սպառելով իր պատմական տեղեկատուութիւնը: Ճիշտ է՝ յաջորդ գլխի վերջում նա ամենայն չքեղութեամբ նկարագրում է նաեւ իր՝ այսպէս ասած, «գլխաւոր հերոս» Յովհաննէս Սենեքերիմի՝ Փառխոսի առաջին թագաւորի, դահակալումը (որը տեղի է ունեցել մօտ 960-970-ական թթ.), սակայն անգամ դա՛ առանց թուագրութեան: Պարզ է, որ նրա ձեռքի տակ այլեւս չկար, մեր կարծիքով՝ խնդրոյ առարկայ Մաշտոցի երկի պէս մի անգնահատելի աղբիւր:

Յաւելենք, որ Մովսէս Դասխուրանցին օգտագործել է իր այս աղբիւրն, ըստ ամենայնի՝ նոյն ձեւով, ինչ որ մնացեալի մեծ մասը, այսինքն՝ գրեթէ բառացի արտագրելով²²: Նրա ամենամեծ միջամտութիւնները սեփական գլխաբաժանում մտցնելը եւ գլխագրերի յաւելումներն են, ինչպէս որ նա անում է նաեւ մեծ ծաւալ ունեցող այլ աղբիւրների նիւթն ընդօրինակելիս: Միայն մէկ դէպքում մենք հիմք ենք տեսնում ենթադրելու, որ Դասխուրանցու գլխագիրը, այն է՝ «Որ ինչ յերկերիւր թուականութեանն Հայոց ցայսր գործք՝ լեալ ի սահմանս Արեւելից» (Գ.ժթ), հաւանաբար, համապատասխանում է աղբիւրի վերնագրային բնոյթի մի արտայայտութեանը: Բանն այն է, որ յաջորդող բնագրում չի յիշատակուում «յերկերիւր թուականութեանն Հայոց»-ը (որը, հէնց, ճիշտն է), եւ աւելի հաւանական է մտածել, որ այն ոչ թէ հաշուարկուել է՝ սովորաբար

21 ՊԱ, գլ. Գ.իա, էջ 337:
22 Մանրամասն տե՛ս Ա. Ա. АКОПЯН, *Албания-Алуанк*, էջ 177-211:

նման բաներ չանող ժ. դարի պատմիչի կողմից, այլ ուղղակի գրուած է եղել նրա աղբիւրում:

Մի քանի դէպքում հնարաւոր է նկատել նաեւ Մովսէս Դասխուրանցու, իրօք, խմբագրական բնոյթի միջամտութիւններ իր աղբիւրի բնագրին: Օր.՝ այդպիսին է թուում Գ.ժթ գլխի միջնամասի նախադասութիւնը. «Այս մինչեւ ցայս վայր»: Նման մի արտայայտութիւն պատմիչն ունի Ա գրքի Դ գլխի վերջում. «Այս մինչ ցայս վայր ցուցումն ազգաբանութեանց», իսկ մէկ ուրիշը՝ Ա.ը գլխում. «Սակայն յայսմ վայրի նպատաւորէ մեզ Քերթողահայրն Մովսէս...»: Գուցէ, կարելի է իր աղբիւրի բնագրին Դասխուրանցու լրացումը համարել նաեւ քիչ անց հանդիպող «Սա ութերորդ էր ի Վարագ Գրիգորէ՝ առաջին իշխանէն Աղուանից» նախադասութիւնը: Այն չունի նախորդ կտորն ամբողջովին երկրորդող Ստեփաննոս Օրբէլեանը, իսկ «Միհրանեան» իշխանների ցուցակը (Բ.ժէ եւ Գ.իք գլուխներում) եւ ծագման առասպելը Դասխուրանցուն ծանօթ էին առնուազն երկու աղբիւրից²³:

Մաշտոց Եղիվարդեցու այս պատմական երկը, որն իր շարադրանքի ոճով ամենից աւելի յիշեցնում է Ստեփաննոս Ասողիկի «Տիեզերական պատմութիւն»-ը (սակայն, իհարկէ, շատ աւելի նեղ ընդգրկումով), չափազանց ուշագրաւ աղբիւրագիտական նիւթ է պարունակում է.թ. դդ. Հայաստանի եւ յարակից երկրների պատմութեան ու մշակոյթի բազմաթիւ իրողոյթների (ուխարիաների) մասին, որոշ դէպքերում՝ եզակի: Դրանց համադրութիւնը այլ պատմական սկզբնաղբիւրների տեղեկութիւնների հետ (հայկական եւ օտար²⁴)

23 Մանրամասն տե՛ս Ա. Յակոբեան, «Առանշահիկներ» եւ «Միհրանեանների» տոհմաբանական առասպելի պատմական հիմքերը, «Հայագիտական համաժողով 2, Երեւան, Հոկտեմբերի 17-19, 2013», Զեկուցումների դրոյթներ, Երեւան, 2013, էջ 47-49:

24 Օր.՝ մենք պարտադիր համադրութիւններ ենք կատարել արաբալեզու մատենագիրների հետ՝ ըստ Արաբական աղբիւրներ, Գ. թարգմ. բնագ-

1 Բարեյաղթը² Հերակղ Հոռվմայեցուց թագաւոր³ զպէսպէս պատերազմունս վանեալ յիշատակ քաջութեան եթող⁴ յաշխարհի: 2 Եւ⁵ զկնի նորին նստի թագաւոր Հոռվմայեցուց որդի նորա Կոստանդին⁶ ամս Գ: 3 Ի սորա աւուրս⁷ տիրեցին Ասոր[ե]աց⁸ Տաճիկք եւ արկին ընդ հարկաւ զեկեղեցիս սրբոյ քաղաքին Երուսաղեմի⁹. եւ Հայ թուականն¹⁰ Զ լինէր:

4 Իսկ Կոստաս¹¹ սորին¹¹ որդի՝ ամս ԻԹ: 5 Ի սորա հինգ ամին Արաբեայ¹² կռիւն եղեւ, եւ ի վեցին Տաճիկք էին ի Հայս, եւ առաւ Դուին¹³ ի Տաճկաց, եւ որք գերեցանն¹⁴ լեւի¹⁵ թուեցան:

6 Եւ ի¹⁶ նորին ԺԹ-անն¹⁷ նստի կաթողիկոս Հայոց տէր Ներսէս՝ ամս Ի. եւ¹⁸ Հայ թուականն¹⁹ ճԺ եւ մին²⁰ էր:

7 Սա էր հայրագիր նորին Կոստանտին²¹ եւ գանձիւք նորա շինեաց զբազմապայծառ փարախն բանաւոր հաւտից²² ի Քաղաքիդաշտի՝ զՍուրբն Գրիգոր, եւ ի նաւակատիս կոչեաց զթագաւորն Հոռոմոց²³: 8 Ընդ որ յաւէժ²⁴ հիացեալ ընդ շինուածն²⁵ ետ հրաման շինողացն գնալ զկնի²⁶ իւր²⁷, զի զնոյնաձեւն²⁸ յարմարեսցէ ի պաղատանն: 9 Եւ ոչ ժամանեալ գաղատոսն²⁹ ի ճանապարհին³⁰ վախճանիւր³¹:

10 Ի³² ճեզ-երորդ³³ թուականութեանն Հայոց եկն Մահմետն երկրորդ ի Հայս³⁴. եւ աճապարեալ ընդ աշխարհն Աղուանից՝ մտանէ ի Չորայ³⁵: 11 Իսկ ապստամբեալ Հայոց՝ արգելին զՏաճիկն³⁶ ի Դունի³⁷: 12 Եւ կթ³⁸ հազարս ի Տաճկացն սպանին՝ ածեալ զար³⁹ բազում ի Հոռոմոց: 13 Եւ ի նմին ամին⁴⁰ եղեւ զրաւ զարմիցն⁴¹ սրբոյն Գրիգորի:

1 *abclrv չիք Մաշտոցի Եղիվարդեցույ ... Պատմութիւն (I տող) (վեր. ըստ O)*
2 *abclrv [Գլուխ] ԺԵ. Որ ինչ յաւուրս որդույն (b որդույն, clrv չիք որդույն) Հերակղի (bclrv Հերակղի) եւ թողին գործք: Բարեյաղթ (c Բարեյաղթ, I Բարեյաղթ) փխ Բարեյաղթ (վեր.)*
3 *bl Հոռոմայեցուց (b հոռոմայեցոց) թագաւորն Հերակղիոս, crv թագաւորութիւնն Հոռոմայեցոց, որ Հերակղիոս փխ Հերակղ Հոռվմայեցուց թագաւոր (a)*
4 *a թողեալ փխ եթող (bclrv)*
5 *bclrv չիք Եւ (a)*
6 *bclrv նորա թագաւորէ Կոստանդինոս որդի նորա փխ նորին նստի ... Կոստանդին (a, I տող)*
7 *bcrv յաւուր փխ աւուրս (al)*
8 *a Ասորաց, bclrv Ասորոց փխ Ասորեաց (վեր. ըստ յաջորդի, տե՛ս նախ. 149, ծմթ. 38)*
9 *crv Երուսաղեմի փխ Երուսաղեմի (abl)*
10 *bclrv թիւս փխ թուականն (a)*
11 *bclrv նորին փխ սորին (a)*
12 *a Արաբիս, bcrv Արաբեայ փխ Արաբեայ (I)*
13 *crv Դունիս փխ Դունիս (abl)*
14 *bclrv գերեցան փխ գերեցանն (a)*
15 *crv Լեւի փխ Լեւի (abl)*
16 *cl չիք ի (abr)*
17 *b ԺԹ ամին, clrv ԺԹ փխ ԺԹ-անն (a, իմա՝ ինչ-եստասանն)*
18 *bcl չիք եւ (arv)*
19 *bclrv թիւն փխ թուականն (a)*
20 *bcrv ԾԺԱ, I հարիւր եւ մետասան փխ ԾԺ եւ մին (a)*

21 *blrv Կոստանդին, c Կոստանդի փխ Կոստանտին (a)*
22 *bclrv հոտից փխ հաւտից (a)*
23 *l Հոռոմոց*
24 *crv յաւէժ, l յաւէտ փխ յաւէժ (a) / b չիք յաւէժ*
25 *l շինածն*
26 *l զկնիս*
27 *bclrv թագաւորին փխ իւր (a)*
28 *crv նոյնս ձեւն փխ զնոյնաձեւն (abl)*
29 *a գաղտուն փխ գաղատոսն (bclrv)*
30 *crv ճանապարհի փխ ճանապարհին (abl)*
31 *a վաղճանիւր, bclrv վախճանի փխ վախճանիւր (վեր.)*
32 *abclrv [Գլուխ] ԺԶ. Ապստամբութիւն (b Յապստամբութիւնն, l Ապստամբութիւնն) Հայոց (b չիք Հայոց) եւ Մահմետին գալ (bclrv Մահմետի գալն) ի Հայս եւ առումն (a առնումն) Սեւանայ (b Երեւանայ) եւ մահն Մահմետի: Ի փխ Ի (վեր.)*
33 *bclrv ԾԽԶ փխ ԾԽԶ-երորդ (a)*
34 *abclrv Հայք փխ Հայս (վեր. ըստ այլոց)*
35 *a Չորայ, bclrv Չորայ փխ Չորայ (վեր., հմմ. +9 ծմթ.)*
36 *crv զՏաճիկս, l զՏաճիկքն փխ զՏաճիկն (ab)*
37 *bl Դունիս, crv Դունիս փխ Դունիս (a)*
38 *bclrv ԿԸ փխ ԿԲ (a)*
39 *blrv զօր, c գոր փխ զար (a)*
40 *clrv ամի փխ ամին (ab)*
41 *a զարմից փխ զարմիցն (bclrv)*

14 Եւ¹ դարձաւ Մահմետն² ի Չորայ³. գայ⁴ պաշարէ զՍեւան ծովապատն բերդ ամս Գ: 15 Եւ ապա առնու եւ ի սուր սուսերի արկանէ⁵, զորս գտանէ ի նմա⁶: 16 Եւ անտի⁷ անցեալ ի Հայս⁸ եհար⁹ զՀոռոմ սպայն¹⁰ եւ զՀայն: 17 Եւ զորս ոչ կարաց ըմբռնել¹¹, դարան գործեալ մեծապէս¹² երդմամբ, դառով եւ խաբէութեամբ¹³ առ ինքն ժողովեաց զամենայն զխաւորս Հայոց, եւ տարեալ ի նախճաւան¹⁴ քաղաք՝ ութ հարիւր այր յեկեղեցիսն արկեալ կենդան[ւ]ոյն¹⁵ այրեաց. եւ նայր ի հրամ նոյնպէս այրեաց եւ զսինիքորս¹⁶ նոցա սրահար սատակեաց: 18 Եւ այսորիկ պատճառ կորստեանն եղեւ ի նոսա¹⁷ այն¹⁸, զի առ հասարակ շնչեալ ի¹⁹ նոսա հոգի²⁰ մոլորութեան, զի արհամարհանաւք²¹ այսպն առնէին զհայրապետս²², զքահանայս եւ զկրանաւորս²³

ճանճրացուցանէին²⁴: 19 Եւ թէպէտ կրեցին²⁵ Հայաստանեայքն զհարուածն²⁶ զայն, սակայն ոչ եթող Տէր²⁷ Մահմետի զվրէժն զայն²⁸: 20 Այլ ի հասանել²⁹ նորա յԱսորիս, դժնդակ ախտ մահու զնա պաշարեալ եւ³⁰ զեւթն³¹ ամիս հոգեհանս³² կացեալ՝ հազիւ ուրեմն եւ սատակիւր³³: 21 Եւ³⁴ երիցս թաղեալ՝ վերընկէց³⁵ լինէր, զի³⁶ երկիր ոչ ընդունէր զնորա գարշելի: 22 Ապա կալեալ շուն մի՝ շամփրեցին ընդ մարմինն Մահմետի³⁷, եւ այնպէս ծածկեաց³⁸ երկիր զչարն զայն:

23 Յետ այսորիկ զՇերոյ³⁹ Աղուանից իշխան⁴⁰ ազատաւքն⁴¹ հանդերձ տարան ի Տարաւն⁴² յԱսորիս. եւ Հայ թիւն ճԾԴ⁴³ էր:

24 Եւ ի միւսում ամին⁴⁴ զՇիրակայ տէրն տարան յԱսորիս: 25 Եւ յետ երկուց ամաց անց⁴⁵ Մրուան⁴⁶ Տաճկաց իշխանն⁴⁷ ի Գելան¹ եւ ոչ կա-

1 *bclrv չիք Եւ (a)*
2 *a Մահմետն փխ Մահմետն (bclrv)*
3 *abcrv Չորայ, l Չորայս փխ Չորայ (վեր., հմմ. -9 ծմթ.)*
4 *bcrv գա փխ գայ (al)*
5 *bcrv արկ, l արկ փխ արկանէ (a)*
6 *bclrv ի նմայն եզիտ (b եկին) փխ գտանէ ի նմա (a)*
7 *b անտի*
8 *bclrv Հայք փխ Հայս (a)*
9 *l Էհար*
10 *a զՀոռոմ ըսպայն, b զՀոռոմ այն, crv զՀոռոմստայն, l զՀոռոմս այն փխ զՀոռոմ սպայն (վեր.)*
11 *a ըմբռնեալ փխ ըմբռնել (bclrv)*
12 *bclrv չիք դարան գործեալ մեծապէս (a)*
13 *bclrv խաբեալ փխ խաբէութեամբ (a)*
14 *a Նախճաւան փխ Նախճաւան (bclrv, հմմ. ստորեւ, նախ. 111, ծմթ. 31)*
15 *abclrv կենդանույն փխ կենդանույն (վեր. ըստ MPE)*
16 *l զսինիքորս փխ զսինիքորս*
17 *bclrv այսմ կորստեանն (l կորստեան) նոցա պատճառ եղեւ փխ այսորիկ պատճառ ... նոսա (a, I տող)*
18 *b այս փխ այն*
19 *bclrv ի շնչել փխ շնչեալ ի (a)*
20 *b ոգի*
21 *bclrv արհամարհանաւք փխ զի արհամարհանաւք (a)*
22 *bclrv զհայրապետ եւ փխ զհայրապետս (a)*
23 *bclrv զկրանաւորս փխ զկրանաւորս (a)*

24 *crv ծանրացուցանէին փխ ճանճրացուցանէին (abl)*
25 *a կրեցին փխ կրեցին (bclrv)*
26 *a զհարուածն փխ զհարուածն (bclrv)*
27 *b Տէր Աստուած (clrv)*
28 *a չիք սակայն ոչ ... զվրէժն զայն (bclrv) (I տող, տե՛ս զայն ... զայն)*
29 *b հասանելն, l հասանիլ փխ հասանել (acr)*
30 *bclrv ըմբռնեալ փխ պաշարեալ եւ (a)*
31 *a զեւթն, bclrv զեթն փխ զեւթն (վեր.)*
32 *a յոգեհանս, b հոգեհ, clrv հոգեհանս փխ հոգեհանս (վեր.)*
33 *bcrv սատակեր, l սատակիւր փխ եւ սատակիւր (a)*
34 *a չիք Եւ (bclrv)*
35 *br վերընկեց փխ վերընկեց (aclv)*
36 *a չիք զի (bclrv)*
37 *b Մահմետին*
38 *b ծածկեցին*
39 *bclrv Ծիւրոյ փխ զՇերոյ (a)*
40 *bcrv իշխանն փխ իշխան (al)*
41 *bclrv ազատաւքն փխ ազատաւքն (a)*
42 *bclrv չիք ի Տարաւն (a, տե՛ս տարան ... Տարաւն)*
43 *abclrv ԾԾԳ փխ ԾԾԴ (վեր. ըստ Սամուէլ Անեցու Յաւերուածում տպագրուած Թղթի, որը Շերոյին նշում է Միքայէլ կաթողիկոսի ձեռնադրումից յետոյ, այսինքն՝ 705 թ. վերջերին. տե՛ս ՀԱ, 2004, սն. 292, ծմթ. 39 եւ հմմ. երկաթագիր Դ - Գ)*
44 *bclrv զմիւս տւրիս փխ ի միւսում ամին (a, իմա՝ Հայոց ԾԾԵ թիւ = 706 թ. Յունիս - 707 թ. Յունիս)*
45 *l Էանց փխ անց (abcrv)*
46 *b րուան փխ Մրուան*
47 *b ան, l իշխան փխ իշխանն (acr)*

րաց մտանել: 26 եւ՝ ել հազրաց տէրն ութսուն հազար արամբք եւ առ՝ զԱղուանս. եւ ճԾԸ էր թիւն՝:

27 եւ յետ երկուց ամաց, ի թուականութեանն Հայոց ճԿ եկն Աբղլ Ազիլ իշխանն Տաճկաց յԱղուանս եւ նստաւ ի Պարտաւ: 28 Անդ՝ ածին զՄանկիկ՝ եւ զՄերդազատ՝ եղբարս երկուսին, որք էին ի տոհմէ ազատաց, առաջի նորա: 29 եւ վասն հաւատոյ քրիստոնէութեանն՝ բազում եւ ազգի ազգի տանջեալք՝ Մանկիկն երանելի զվկայութեանն՝ աւուն ժառանգեալ՝ պսակեցաւ ի Քրիստոսէ: 30 եւ եղան պատուական նորա նշխարք ի մեծ եկեղեցւոջն՝ Պարտաւայ՝ ի Սուրբն՝ Գրիգոր: 31 Իսկ եղբայրն Մերդազատ ոչ ժուժեալ՝ տանջանաջն՝ առաջի բազմամբոխ ժողովոյն՝ ուրացաւ զՔրիստոս Աստուած, եւ ապա ի զեղջ եկեալ՝ յետոյ դառն եւ մեծ արտասուաւք՝ հաշտեցոյց՝ զոր խռովեցոյցն: 32 Նա եւ զամենայն ժամանակս կենաց իւրոց՝ աւագան քառութեան զարտաւար՝ իւր արարեալ լուանայր, զորս աղտեղեալ գթեացն եւ հեծեծանս ի խորոց սրտին՝ առաքէր առ գիտակն՝ գաղտնեաց, մինչեւ ցելս անձին իւրոյ ի սուգ անմխի-

թար մնայր: 33 Այլ՝ որ ողորմածն է՝ եւ զթած զնա ընդ մարտիրոսս՝ ընկալեալ՝ նշանք դարմանալիք լինէր՝ ի ժամ մահու նորա:

34 եւ ի նոյն ամի անց՝ Աբղլ Ազիլ զԿուր՝ գետով յայն կողմն:

35 եւ զկնի Գ ամաց եկն Մսլիման՝ աւերեաց զԴարբանդ եւ եմուտ ի հազիրս, ուստի՝ ոչ զարեաց՝ ելանել: 36 Ապա թողու զբանակ կազմն ամենայն ընչիւք եւ զհարճս անգամ՝ վերջապահս իւր առնէ՝ եւ զեռանշահիկն զՎաչագան՝ ի Պատրիկեան Աղուանից իշխան՝ զբաջ կորովի աջողակ աղեղնաւորն՝ հանդերձ զաւրաւքն իւրովք յետոյ իւր արարեալք, յորմէ զկնի եկեալ հազիրքն՝ պարտեցան՝ դարձեալք ի փախուստ: 37 Այսպէս զերծեալ Մսլիման՝ ելանէր ընդ Վրաց կողմն:

38 Իսկ ի ճՂԴ թուականութեանն՝ Հայոց՝ ամառն՝ մահ անասնոց, եւ ձմեռն՝ աշխարհագիրն՝ Հերթի, որ արկ՝ զմարդ եւ զանասուն եւ զսահմանս երկրի ընդ հարկաւ անթիւ ծառայութեան:

1 b լան, crv ցԱլան, l յԱղան փխ Գելան (a)
2 crv Զի փխ Եւ (abl)
3 al էառ փխ առ (bcrv)
4 bclrv ի ճԾԸ թուականին փխ եւ ճԾԸ էր թիւն (a)
5 bclrv ի յԱղուանս փխ յԱղուանս եւ ... Պարտաւ (a, տե՛ս յԱղուանս ... Անդ)
6 l Անտ
7 a զՄանուկ փխ զՄանկիկ (bclrv, հմմ. +3 տող)
8 b զՄարդազատ
9 b քրիստոնէութեան, l քրիստոնէութեան փխ քրիստոնէութեանն (acrv)
10 l տանջեալ
11 c վկայութեան, rv զվկայութեան փխ զվկայութեանն (abl)
12 bcrv եկեղեցւոյն փխ եկեղեցւոյն (abl)
13 ab Պարտաւայ փխ Պարտաւայ (bclrv)
14 l Սուրբ
15 bclrv ժուժեալեալ փխ ժուժեալ (a)
16 bclrv հրապարակին փխ ժողովոյն (a)
17 bclrv արտասուոք փխ արտասուալք (a)
18 a իւր փխ կենաց իւրոց (bclrv)
19 bclrv զարտաւարն փխ զարտաւար (a)
20 a սրտէն փխ սրտին (bclrv)
21 crv գիտակն փխ գիտակն (abl)

22 bclrv էր փխ է (a)
23 bcrv մարտիրոսս, l մարտիրոսս փխ մարտիրոսս (a)
24 l լինէին
25 a անցաւ, l էանց փխ անց (bcrv)
26 crv ընդ Կուր փխ զԿուր (abl)
27 bclrv Մսլիման փխ Մսլիման (a)
28 a Ղազիրս, ուստեք փխ Սազիրս, ուստի (bclrv)
29 a զարացել, bclrv ոչ զարեաց փխ ոչ զարեաց (վեր.)
30 c անգամս
31 l առնէ իւր փխ իւր առնէ
32 b զՎաչագան
33 bclrv իւրով (l իւրոք) զօրօքն զքաջ կորովի աջողակ փխ զքաջ կորովի ... արարեալ (a, 2 տող)
34 bclrv պարտեալ փխ պարտեցան (a) -
35 bclrv Մսլիման՝ ելանել (l ելանէ) փխ Մսլիման՝ ելանէր (a)
36 bclrv թուականին փխ թուականութեանն (a)
37 bclrv չիք Հայոց (a)
38 b աշխարհագիր
39 l էարկ փխ արկ (abcrv)
40 b ի ծառայութեան (aclrv)

39 ի սոյն ժամանակս զՋեւանշեր իշխան Աղուանից՝ սպանին ամթեղութեան: 40 եւ ի նոյն ամի՝ մեռաւ Սմբատ Հայոց իշխանն: 41 եւ եղև տարին՝ սով խիստ. որ էր թիւն՝ Հայոց ճՂԵ:

42 եւ երից ամաց՝ այլ անցելոց Ջառահ երկրորդ անգամ մտանէ ընդ Աբխազս ի հազիրս: 43 եւ ի միւսում ամի՝ ել հազրաց՝ տեառն որդին՝ եւ սպան՝ զՋառահ՝ եւ ձերբակալ արար զՋագիկ:

44 եւ ի՛ 14 ճՁ թուականին դարձեալ Մսլիման շինէ զԴարբանդ յանուն Տաճկաց, այլ զկաթողիկոսարանն՝ Արեւելից ոչ աւերէ, որ դեռ եւս կայ՝ ի նմա:

45 Յաւուրս [Միքայելի Աղուանից կաթողիկոսի] լինի խառնակութիւնն իշխանացն Աղուանից. Վարազոյ՝ Վախտանգայ՝ որդի, թոռն Վարազմանայ՝, զթոռնակիցն իւր զՎարդանուր-

հի՝ արար կինն, եւ տէր Միքայելն՝ տարագրեալ զնա, թէ՛ «Մի՛ յանդգնիր՝ առնել՝ զի թոռնք էք»: 46 Իսկ նորա՝ զկորստեան խորհեալ խորհուրդ՝ գրէ առ Թաղիղէ՝ Վրաց կաթողիկոսն՝՝ աւրհնել զանարէն՝ ամուսնութիւնն: 47 եւ շարափառն այն այր յայսպէս հրամայեաց. «Եթէ՛ զուր յիմում խոստովանութեան՝ էք՝ աւրհնեալ՝ էք, ապա եթէ՛ յԱղուանից աւանդութեանն՝ էք, դուրք գիտէք»:

48 Յայնժամ հայրապետն Աղուանից Միքայել արար ժողով ուխտի եկեղեցւոյ՝ իւրոյ եւ՝ կոչէ առ ինքն զհռչակելի այրն՝ զՍողոմոն, որ Մաքենոցացն սուրբ ուխտին էր առաջնորդ՝ եւ ըստ ժամանակին Հայաստանեաց՝ էր պարծանք: 49 եւ գումարեալ զսոսա ամենեսին ի Շամբոր ի Բերդովանս՝ միաբան ժողովոյն՝ նշովեցին զտունն Վարազոյի: 50 եւ ի նոյն ժա-

1 bclrv զՋառահիւր Աղուանից իշխանն փխ զՋեւանշեր իշխան Աղուանից (a)
2 bclrv միթեղութեան փխ ամթեղութեան (a)
3 b ամիս
4 bclrv իշխան փխ իշխանն (a)
5 bclrv ի տարին (a)
6 a թիւ փխ թիւն (bclrv)
7 bl ամ փխ ամաց (acrv)
8 bclrv ամին փխ ամի (a)
9 bclrv ի Սազրաց (a)
10 a տեռնորդին փխ տեսուն որդին (bclrv)
11 b զսպան
12 crv զՋառահն փխ զՋառահ (abl)
13 b չիք եւ ձերբակալ ... զՋագիկ
14 c չիք ի
15 c զկաթողիկոսարանն
16 a կա փխ կայ (bclrv)
17 l նմայ
18 abclrv [Գլուխ] ժ.Գ. Վասն ոչ առնել (bcrv առնելոյ, l չառնելոյ) առ ազգինս խնամութիւն (bclrv ազգայինս խնամատրութիւն)՝ Միքայելի (brv Միքայելի, c Միգայելի, l Միքայիլի) Աղուանից կաթողիկոսի (cr կաթողիկոսի) արարեալ ժողով: Փոխանորդէ զաթոռ հայրապետութեանն (b հայրապետութեան) Աղուանից երջանիկն Միքայել զկնի Սիմեոնի (a Սամուելի). եւ եկաց (bclrv կեցեալ) ամս ԼԵ: Յաւուրս (a Յաւուր) սորա փխ Յաւուրս Միքայելի ... կաթողիկոսի (վեր.)
19 a առնակնութիւն փխ խառնակութիւն (bclrv)
20 a Վախտանգա փխ Վախտանգայ (bclrv)
21 b Վարազմանա

22 a Վարդանաւորի, b զՎարդանուրին, clrv զՎարդանուրի փխ զՎարդանուրի (վեր., հմմ. նախ. 59, ճճթ. 6)
23 b իւր կին (aclrv)
24 b Միքայել
25 bclrv տարագրեաց փխ տարագրեալ (a)
26 bcrv խառնակել փխ խառնակել (abl)
27 crv առնուլ, l եւ առնու փխ առնել (ab)
28 b զնորա
29 bclrv զխորհուրդ փխ խորհուրդ (a)
30 bclrv Թաղիղէ փխ Թաղիղէ (a)
31 c կաթողիկոս
32 bclrv օրհնել զանօրէն փխ արհնել զանարէն (a)
33 a եթե, bclrv թէ փխ եթէ (վեր.)
34 bclrv խոստովանութեանս փխ խոստովանութեան (a)
35 bclrv օրհնած փխ արհնեալ (a)
36 bclrv աւանդութեանն փխ աւանդութեան (a)
37 bclrv արարեալ փխ արար (a)
38 bcrv եկեղեցւոյ փխ եկեղեցւոյ (abl)
39 bcrv չիք եւ (abl)
40 bclrv զհռչակելին Սողոմոն փխ զհռչակելի ... զՍողոմոն (a)
41 a Մաքենացոցն էր առաջնորդ ուխտին սուրբ փխ Մաքենոցացն սուրբ ... առաջնորդ (bclrv, l տող)
42 b Հայաստանեացն, clrv Հայաստանեացն փխ Հայաստանեաց (a)
43 bclrv չիք Եւ գումարեալ ... Բերդովանս (a, l տող, տե՛ս պարծանք ... *Բերդովանք)
44 bclrv ժողովն փխ ժողովոյն (a)

մու՛ հասանեն Տաճիկք եւ՛ ի գոգ մարն՝ փողոտեցին՝ սրով, եւ զմիւս որդին ձի տարեալ սպան:

51 Եւ գրեցին թուղթ ժողովեալքն առ Թաղիղէ Վրաց եպիսկոպոս՝, եթէ՞ «Ձի՛ իշխեցեր լուծանել զկանոնեալ՝ սուրբ առաքելոցն աշակերտաց՝, որք յԱնտիոք՝ ժողովեալ՝ տարագրեցին՝ զՊաւղոս՝ Սամոստացին՝ ի Սուրբ եկեղեցոյ՝ եւ սահմանեցին տառս կանոնականս, եթէ՛ «Մի՛ որ իշխեսցէ զազգական առնուլ ի կին՝», եւ սրբոյն Աթանասի կանոնական հրաման՝, եթէ՛ «Ձէ՛ ամուսնութիւն, այլ պոռնկութիւն», եւ երանելւոյն՝ Բարսղի՛ վասն՝ սորին գործոյ՝ ասացեալ: 52 Արդ, մեք՝ ուղղափառութեան ժողովքս, եւ զքեզ նզովեցաք ընդ ամենայն հերձուածողսն՝, եւ արդարադատին Քրիստոսի մատուցուք՝ բազմապատիկ փառս»:

- 1 bclrv նոյնժամայն *փիս* ի նոյն ժամու (a)
- 2 bclrv *չիք* եւ (a)
- 3 bclrv գոգք մօրն *փիս* գոգ մարն (a)
- 4 crv փողոտեն *փիս* փողոտեցին (abl)
- 5 a էպիսկոպոս *փիս* եպիսկոպոս (վեր. ըստ այլոց)
- 6 bclrv Վրացն Թալիլէ, թէ *փիս* Թաղիղէ Վրաց ... եթէ (a)
- 7 crv զկանոնս *փիս* զկանոնեալ (abl)
- 8 bclrv աշակերտացն *փիս* աշակերտաց (a)
- 9 a Անտիոք, b յԱնտիոք *փիս* յԱնտիոք (clrv)
- 10 b տարագրէ
- 11 bclrv զՊողոս *փիս* զՊաւղոս (a)
- 12 b Սամաստացին
- 13 bcrv եկեղեցոյ *փիս* եկեղեցոյ (al)
- 14 a եթէ, bclrv թէ *փիս* եթէ (վեր.)
- 15 bclrv զազգայինս առնել կին *փիս* զազգական ... կին (a)
- 16 bclrv *չիք* սրբոյն Աթանասի ... հրաման (a, I տող)
- 17 a եթէ, bclrv թէ *փիս* եթէ (վեր.)
- 18 abclrv երանելոյն *փիս* երանելոյն (վեր. ըստ մատուցողի, հմմ. -5 ծնթ.)
- 19 bclrv յաղագս *փիս* վասն (a, ընկալելի է՝ [է] վասն)
- 20 b *չիք* գործոյ (aclrv)
- 21 bcrv հերձուածողս, l հերձուածողս *փիս* հերձուածողսն (a)
- 22 bclrv հատուցուք *փիս* մատուցուք (a)

53 Որ՝ ինչ յերկերիւր թուականութեանն՝ Հայոց ցայսր՝ գործք՝ լեալ ի սահմանս Արեւելից՝:

54 Ընդ ժամանակս ընդ այսոսիկ սփռեցաւ՝ տարածեցաւ յուրոտս՝ երկրի բոնութիւն հարաւայնոցն ազգի խիստ եւ կսկծանող՝, որ իբրեւ հուր՝ լափեաց զամենայն գեղեցկութիւն եւ զփառս մարդկան. ըստ սրբոյն Պաւղոսի՝ բանին իմանալի այն՝ եղեւ «ժամանակ ապստամբութեան»՝, եւ եթէ՛ «Դատաւոր հասեալ է առ դուրս, եւ մերձ է՝ ժամն ահարկու՝, արն՝ շար եւ անաշառ»: 55 Այսպէս զազանացեալ իսմայելեանն՝ Հագարայինքն յինքեանս՝ գրաւեցին զփափկութիւն երկրի, եւ՝ ծով՝ եւ ցամաք ունկնդիր եղեւ կարապետաց նեռինն՝ որդւոցն՝ կորստեան: 56 Եղեւ այս տանս Աղուանից զրկանք մեծապէս, զի զմայրաքաղաքն Պարտախլեցին յիշխանացն Աղուանից Տաճիկք ըստ իրեանց անառակ ազգաշաղախութեանն: 57 Եւ որպէս զառաջինն՝ աթոռ իշխանութեանն ի-

- 23 abclrv [Գլուխ] ԺԹ. Որ *փիս* Որ (վեր., զլիսագրի բնագիրը Դասխտրանցու աղբիւրինն է, տե՛ս հետազօտութեան բաժնում)
- 24 b թուականն, crv թուականին, l թուականէն *փիս* թուականութեանն (a)
- 25 a այս *փիս* ցայսր (bclrv)
- 26 a Աղուանից *փիս* Արեւելից (bclrv)
- 27 bclrv այնոսիկ սփռեալ *փիս* այսոսիկ սփռեցաւ (a)
- 28 bclrv ընդ ուրոտս *փիս* յուրոտս (a)
- 29 bclrv *չիք* խիստ եւ կսկծանող (a)
- 30 bclrv գիւր *փիս* հուր (a)
- 31 bclrv Պողոսի *փիս* Պաւղոսի (a)
- 32 bclrv *չիք* իմանալի այն (a)
- 33 a ապստամբութեան
- 34 a թէ *փիս* եթէ (bclrv)
- 35 bclrv *չիք* է (a)
- 36 c արհարհու, l արհարկու *փիս* արհարկու (abrv)
- 37 bclrv օրն *փիս* արն (a)
- 38 l իսմայիլեան
- 39 l եւ յինքեանս
- 40 l *չիք* եւ
- 41 c զծով
- 42 l նեռին
- 43 a որդոցն, b ոգոցն, clrv որդոյն *փիս* որդոցն (վեր., հմմ. +28 ծնթ.)
- 44 bl զառաջինն *փիս* զառաջինն (acrsv)

րեանց արկին ի Դամասկոս Ասորեստանեացն՝, նոյնպէս աստ յԱղուանս նստուցին ի Պարտախլալ արքունեացն եւ ծծել զպարարտութիւն երկրիս: 58 Յորոց մի ոմն յարքունեացն եկեալ ի Պարտախ, եւ Հայաստանեացն՝ սակս աշխարհին հոգւոց զհայրապետն՝ իրեանց՝ զտէր Եսայի՛, հանդերձ եպիսկոպոսաւքն՝ յղեալ առ նա առաքեն: 59 Ջորոյ զգալուստն լուեալ տիկնոջն Վարդանուրհեայ՝ կարեւլէր՝ եղեալ ի դատաստանացն Աստուծոյ, դիմէ ընդ առաջ նորա՝ լինել՝ կարեկից՝ իւրում տարժանելի՝ աղէտիցն՝, զոր ի ձեռանէ Տեառն արբ՝ զբաժակ՝ դառնութեան՝ ըստ՝ վերագոյն գրելոցն: 60 Եւ երանելի հայրապետն Հայոց՝ խոնարհեալ յարտասուս կնոջն եւ աւթեվանս՝ առ նմա կալեալ՝ ցայգապաշտմամբ մաղթանս առ Աստուած մատուցանէր առ ի լուծանել զանէծս՝ առաջնոց հայրապետացն: 61 Ընդ նմին եւ՝ տէր Սողոմոն Աղուանից կաթողիկոս իւրովք՝ եպիսկոպոսաւքն՝ ի խորհուրդ եկեալ՝ լուծանէ եւ նա զկապանս աթոռակալացն իւրոց: 62 Եւ վասն իւրաքանչիւրոցն՝

- 1 bl Ասորեստանեացն *փիս* Ասորեստանեացն (acrsv)
- 2 bclrv *չիք* Եւ Հայաստանեացն (a)
- 3 l եւ զհայրապետն
- 4 a տէր Եսայիս *փիս* զտէր Եսայի (bclrv)
- 5 bclrv եպիսկոպոսոքն *փիս* եպիսկոպոսաւքն (a)
- 6 a Վարդանուրհեայ, bcrv Վարդանուրհեայ, c Վարդանուրհեայ, l Վարդանուրհեայ *փիս* Վարդանուրհեայ (վեր., հմմ. վերեւում, մասի. 45, ծնթ. 22)
- 7 a կարեւլէր, b կարեւլեր *փիս* կարեւլեր (clrv)
- 8 a յառաջ *փիս* առաջ Աորա (bclrv)
- 9 l յինիլ
- 10 a կարեկից *փիս* կարեկից (bclrv)
- 11 bl տաժանելի *փիս* տարժանելի (acrsv)
- 12 bclrv աղետիցն *փիս* աղէտիցն (a)
- 13 l Էսայր *փիս* արբ (abcrsv)
- 14 bcrv զբաժակն *փիս* զբաժակ (acl)
- 15 c *չիք* ըստ (ablrsv)
- 16 a արթեանս, bcrv օթեանս, l արթեանս *փիս* արթեանս (վեր.)
- 17 bclrv զանէծսն *փիս* զանէծս (a)
- 18 b եւ էր (aclrv)
- 19 a իւրաք *փիս* իւրովք (bclrv)
- 20 bclrv եպիսկոպոսոքն *փիս* եպիսկոպոսաւքն (a)
- 21 clrv երկաքանչիւրոցն *փիս* իւրաքանչիւրոցն (ab)

խնդրոցն՝ արմատն՝ մի մնաց տիկնոջն՝ վշտագնելոյ:

63 Եւ Վարազ Տրդատայ՝ Վարազմանայ՝ որդւոյ՝, Աստուած շնորհեաց կեանս: 64 Եւ որդի նորին՝ Ստեփաննոս կիսարեայ՝ վախճանեցաւ, եւ նորին եղբայր Վարազման վրիպեալ ընկղմեցաւ ի Կուր գետ. նա եղեւ գերեզման նորա: 65 Իսկ Ջեանշերիկ՝ նորին եղբայր, մնաց ժառանգ: 66 Այս մինչեւ ցայս վայր:

67 Իսկ ի լնու Մշ թուոյ՝ Հայոց ելին գաղտաբար ի Պարտախ արք ընտիրք ի Տաճիկաց եւ յաւարի առին զԱմարաս գաւառ, եւ գերի առեալ իբրեւ ոգիս հազարս՝ եւ ի Մեծիրանց սահմանի՝ ամրացան, ի տեղւոջն, որ կոչի Շիկաբար: 68 Յայնժամ արի՛ ի շքեղատեսակն Սահլ՝ ի Սմբատեան Եռանշահիկն տէր քաջազար եղբարաւքն իւրովք եւ զարաւքն ի-

- 22 cl խնդրոյ *փիս* խնդրոց (abrv)
- 23 bclrv արմատն *փիս* արմատ (a)
- 24 c կնոջն *փիս* տիկնոջն (ablrsv)
- 25 acrv Տրդատայ *փիս* Տրդատայ (bl)
- 26 abcrv Վարազմանայ *փիս* Վարազմանայ (l)
- 27 bcrv որդոյ *փիս* որդոյ (al)
- 28 bcrv Աորա *փիս* Աորին (al)
- 29 a կիսարեայ, bcrv կիսորեայ, l կիսորեայ *փիս* կիսարեայ (վեր.)
- 30 a վախճանեալ *փիս* վախճանեցաւ (bclrv)
- 31 bclrv Ջուանշերիկ *փիս* Ջեանշերիկ (a)
- 32 b *չիք* Աորին եղբայր (aclrv)
- 33 վերջինն մատուցողինը (Այս մինչեւ ... վայր), գուցէ, կարելի է համարել Դասխտրանցու լրացումն իր աղբիւրի բնագրին. հմմ. Ա.դ զլիսի վերջում (Այս մինչ ցայս վայր ցուցումն ազգաբանութեանց) եւ Ա.ք զլիսում (Սակայն յայսմ վայրի մատուցողն մեզ հերթողաբարն)
- 34 bclrv թուոյն *փիս* թուոյ (a)
- 35 a գաղտաբար *փիս* գաղտաբար (bclrv)
- 36 b ընդիրք
- 37 bclrv *չիք* ի (a)
- 38 bclrv հազար *փիս* հազարս (a)
- 39 a Մեծիրանց, bclrv Մեծիրանց *փիս* Մեծիրանց (վեր. ըստ յաջորդի, տե՛ս մասի. 151, ծնթ. 47)
- 40 b սահմանի իւր (aclrv)
- 41 a ամրացեալք *փիս* ամրացան (bclrv)
- 42 bclrv *չիք* տեղւոջն, որ կոչի (a, տե՛ս ի ... կոչի)
- 43 b *չիք* արի
- 44 a Սահլ *փիս* Սահլ (bclrv)
- 45 bclrv *չիք* քաջազար եղբարաւքն (a)

րեանց ի¹ լուսանալ առաւարտուն² ի վերայ յար-
ձակեալ՝ առ հասարակ դիւթաւալ³ զնոսա ցիր եւ
ցան կացուցանէին⁴ եւ որպէս յառիւծու ժանեաց⁵
զգերեալսն ի բաց կորզէին⁶:

69 եւ ի նոյն ամի⁷ ասպատակեաց Սեւա-
դայ⁸ աշխարհաւերն⁹ Տաճիկ, որ Աւառանշան ա-
նուն ճանաչիր, ի սահմանս Հայոց¹⁰: 70 եւ յա-
ւարի առեալ զաշխարհս ամենայն՝ դառնայ¹¹ ի
Սիւնիս եւ¹² ամրանայ¹³ ի բերդատեղի¹⁴ աւա-
նին¹⁵ Շաղատու¹⁶, որ է¹⁷ ի գաւառին¹⁸ Մղկաց:
71 եւ տէր¹⁹ Վասակ՝ Սիւնեաց տէր, ածեալ զԲա-
բան ի Պարսից՝ եհար²⁰ զնոսա եւ արար փախս-

- 1 *bclrv* ազատովք զօրօքն (*b* զօրօք) ընդ *փյս* զարարքն իրեանց ի (*a*)
- 2 *bclrv* առաւարտուն *փյս* առաւարտուն (*a*)
- 3 *bclrv* դիւթաւալ *փյս* դիւթաւալ (*a*)
- 4 *bclrv* ցան եւ ցիր կացուցանէր *փյս* ցիր եւ ... կացուցանէին (*a*)
- 5 *bclrv* *չիք* որպէս յառիւծու ժանեաց (*a*)
- 6 *a* կորզէին, *bclrv* կորզէր *փյս* կորզէին (*վեր.*)
- 7 *bclrv* ամին *փյս* ամի (*a*, ըստ -12 տող՝ ի լնուլ ՄՀ թուոյ)
- 8 *a* Սեւադայ *փյս* Սեւադայ (*bclrv*)
- 9 *l* աշխարհաւերն
- 10 *O* ի լնուլ 176 թուականին Հայոց ելանէ անիծեալ (*O*, անիծեալն) և աշխարհաւերն Մրվան բազում զօրօք Տաճկաց ի Հայս և իբրև հուր սաստիկ այրէ և հրդեհէ (*O*, այրեաց և հրդեհեաց) զգեղեցկութիւն աշխարհիս, որոյ անուն (*O* անունն) իսկ Աւարանշան ճանաչիր *փյս* եւ ի նոյն ամի ... Հայոց (*abclrv*, 3 տող. այստեղից 5 պարբերութիւն հմմ-ել ենք Օրբէլեանի ԼԲ գլխի բնագրի հետ ամբողջապէս. 176 թուական-ը եւ Մրվան անունը, միգուցէ, յարում են մի քանի պարբերութիւն ստաց, նախ. 69-ի Մրուան-ին յիշող դրուագին, բայց խմբագրման բովում՝ լրիւ իմաստազրկուած)
- 11 *b* դառնա / *O* բազում արարան եկեալ *փյս* յարարի առեալ ... դառնայ (*abclrv*, 1 տող)
- 12 *O* *չիք* եւ (*abclrv*)
- 13 *ab* ամրանա *փյս* ամրանայ (*clrv*)
- 14 *bclrv* բերդատեղն *փյս* բերդատեղի (*a*)
- 15 *O* բերդագիւղն *փյս* բերդատեղի աւանին (*abclrv*)
- 16 *O* Շաղատայ *փյս* Շաղատու (*abclrv**O*,*i*)
- 17 *O* և կամէր ապականել զայն ևս (*O*, զայն ևս ապականել) զգեղեցիկ աշխարհն Սիւսական. և կուտեալ զօրսն (*O* կուտել զօրս) *փյս* որ է (*abclrv*)
- 18 *O* գաւառն *փյս* գաւառին (*abclrv**O*,*i*)
- 19 *O* ի նմին տեղւոյ: Ապա *փյս* եւ տէր (*abclrv*)
- 20 *l* էհար

տականս: 72 եւ Սիւնեաց տէրն²¹ ի նմին ամի
վախճանեցաւ²², եւ նոյն ժամայն առ²³ Բաբան²⁴
զգոլուտր²⁵ Վասակայ²⁶ Սիւնեաց տեառն ի կնու-
թեան²⁷: 73 եւ առնէր ընդ ձեռամբ իւրով²⁸ զգա-
ւառն²⁹:

74 եւ³⁰ ի նոյն ամի³¹ տէր Ներսէհ³² ի Փիլի-
պեան³³ սպան³⁴ զՎարազ Տրդատ ի Ստեփաննո-
սեան³⁵, եւ զորդի նորին³⁶ ի գոգ մաւրն³⁷ զե-
նին³⁸ եւ զամենայն ստացուածս³⁹ նորա յափշ-
տակեցին⁴⁰: 75 Այս Վարազ Տրդատ ի Միրհա-
կան⁴¹ տոհմէն⁴² էր, որք զԱղուանս ժառանգեցին

- 21 *O* և իշխանաց իշխեցող, զնայ փութանակի և ածէ զԲաբան պարսիկ բազում զօրօք (*O*, զօրու) լՍտրպատականէ, և էհար զՄրվան սաստիկապէս և փախստական արար. բայց ինքն Վասակ *փյս* ածեալ զԲաբան ... տէրն (*abclrv*, 2 տող)
- 22 *a* վախճանեցաւ, *O* վախճանի *փյս* վախճանեցաւ (*bclrv*)
- 23 *l* էհար, *O* առնու *փյս* առ (*abcv*)
- 24 *crv* Բաբայն *փյս* Բաբան (*abl**O*)
- 25 *bclrv**O*, զդուտրն *փյս* զդուտր (*a**O*)
- 26 *bcrv* Վասակա *փյս* Վասակայ (*al*)
- 27 *crv* կնութիւն *փյս* կնութեան (*abl*) / *O* նորա ի կնութիւն իւր *փյս* Վասակայ Սիւնեաց ... կնութեան (*abclrv*, 1 տող)
- 28 *O*, *չիք* իւրով (*O*)
- 29 *abclrv* *չիք* եւ առնէր ... զգաւառն (*O*, 1 տող. տե՛ս եւ ... եւ)
- 30 *O* *չիք* եւ (*abclrv*, հմմ. նախորդ ծնթ.)
- 31 *O* տուն ամի և *փյս* նոյն ամի (*abclrv*)
- 32 *bclrv**O* Ներսէհ *փյս* Ներսէհ (*a**O*,*i*)
- 33 *a* Փղիպեան, *l* Փիլիպպեան *փյս* Փիլիպպեան (*bcrv*)
- 34 *l* էսպան *փյս* սպան / *O* Սիւնի՝ որդի Փիլիպպէի, սպանանէ վասն ոխութեան ինչ *փյս* ի Փիլիպպեան սպան (*abclrv*)
- 35 *bcrv* Ստեփանոսեան *փյս* Ստեփաննոսեան (*al*) / *O* որդի Ստեփաննոսի՝ Աղուանից (*O*, Աղվանից) իշխանի *փյս* ի Ստեփաննոսեան (*abclrv*)
- 36 *bl* նորա *փյս* նորին (*acrv*) / *O* զորդին ևս *փյս* զորդի նորին (*abclrv*)
- 37 *a* մաւրն գոգ, *bclrv**O* գոգ մօրն *փյս* գոգ մաւրն (*վեր.*)
- 38 *O* ստակէ *փյս* զեցին (*abclrv*)
- 39 *O* ինչս *փյս* ստացուածս (*abclrv*)
- 40 *O* յաւարի առնու *փյս* յափշտակեցին (*abclrv*)
- 41 *b* Միրհան, *O* Միրհական *փյս* Միրհական (*acrv**O*,*i*)
- 42 *a* տոհմէ *փյս* տոհմէն (*bclrv**O*)

որդի ի հարէ¹ առնլով²: 76 Սա ութերորդ էր ի
Վարազ Գրիգորէ³ առաջին իշխանէն⁴ Աղուանից⁵:

77 Յետ այսորիկ անհրամանակատար եղեւ
գաւառն Բաղաց յանօրէն Բաբանայ: 78 եւ ել նա
ի Պարսից եւ առ⁶, աւերեաց զերկիրն եւ ի սուր
սուսերի արկ⁷ զկանայս⁸ եւ զմանկունս Բաղաց⁹:

79 եւ անտի ի միւս տարին անց¹⁰ Բաբան ի
գաւառն Գեղաքունի¹¹ եւ արկ¹² ի սուր¹³ զբնա-
կիւնն՝ ոգիս¹⁴ իբրեւ¹⁵ ժե հազարս¹⁶: 80 եւ զմեծ
մայրաքաղաքն¹⁷ Մաքենոցաց¹⁸ վանսն¹⁹ այ-

- 1 *bclrv* հօրէ *փյս* հարէ (*a*)
- 2 *a* առնլով, *crv* առնելով *փյս* առնլով (*bl*) / *O* ունէր զսեպհական տէրութիւնն Աղուանից (*O*, Աղվանից) *փյս* զԱղուանս ժառանգեցին ... առնլով (*abclrv*, 1 տող)
- 3 *crv* Գրիգորոյ *փյս* Գրիգորէ (*al*) / *b* Վարազոյի *փյս* Վարազ Գրիգորէ (*acrv*)
- 4 *a* իշխանին, *bcrv* իշխանէն *փյս* իշխանէն (*l*)
- 5 *O* *չիք* Սա ութերորդ էր ... Աղուանից (*abclrv*, 2 տող) (այս նախադասութիւնը եւս, գուցէ, կարելի է համարել Դասխարացոյ լրացումն իր աղբիւրի բնագրին. հմմ. «Միրհանեաններ» ցուցակը Գ. իք գլխում)
- 6 *l* էհար *փյս* առ (*abcv*)
- 7 *l* էարկ *փյս* արկ (*abcrv*)
- 8 *bclrv* զկանայսն *փյս* զկանայս (*a*)
- 9 *O* այսր անհնազանդ եղև գաւառն Բաղասակա- նայ հրամանի և օրինաց Բաբանայ, որոյ եկեալ ձեռնադրութեամբ Աբլ Ասադայ Աղուանեցոյ (*O*, Աղվանեցոյ)՝ կտորեաց սաստիկ և անողորմ զգաւառն Բաղասականայ, և մաշեաց մինչ ի կա- նայս և մատաղ մանկտիս (*O*, մանկտիս, որք վասն անմեղ խողխողմանցն պսակելոց են ի Քրիստոսէ) *փյս* այսորիկ անհրամանակատար ... Բաղաց (*abclrv*, 4 տող. Աբլ Ասադ-ը եւ Բաղա- սական անուանաձեւն, անշուշտ, յարում են 4 պարբերութիւն յետոյ, նախ. 131-ի Ստեփաննոս Աբլ Ասադ-ի եւ Բայլական-Բաղականեցիք-ի դրուագին, բայց խմբագրման բովում՝ լրիւ իմաս- տախեղուած)
- 10 *bclrv* էանց *փյս* անց (*a*) / *O* իսկ ի գալ ամին զնայ *փյս* եւ անտի ... անց (*abclrv*)
- 11 *bclrv* Գեղարքունի, *O* Գեղարքունոյ, *O*, Գեղա- քունոյ *փյս* Գեղարքունի (*a*)
- 12 *l**O* էարկ *փյս* արկ (*abcrv*)
- 13 *O* սուր սուսերի (*abclrv*)
- 14 *crv* յոգիս, *O* ոգիք *փյս* ոգիս (*bl*)
- 15 *a* իբրեւ ոգիս *փյս* ոգիս իբրեւ (*bclrv**O*)
- 16 *O* 15 հազար *փյս* ժե հազարս (*abclrv*)
- 17 *O* զյոզմապայծառ մեծարանն եւ զհոչակելի ուխտն *փյս* զմեծ մայրաքաղաքն (*abclrv*)

րեաց, միայն մնաց ջրաղացն եւ այլ ոչ ինչ²⁰. եւ
էր թիւն²¹ Հայոց ՄՀՁ²²:

81 ²³Բայց կրանաւորքն²⁴ նախիմաց ե-
ղեալ եւ յերկուս բաժանեալ՝ կէսքն գնացին ընդ
հարն²⁵ Սաղմոնի²⁶, ոչ առաջնոյն, որ Հարանց
հայր կոչեցաւ, այլ ընդ նորին աշակերտին, ի գա-
ւառն Շիրակայ, ի սուրբ ուխտն Զրեակ²⁷, յորում
պայծառանայր սոյն այս Սաղմոն²⁸ ճգնութեամբ
սիւնամուտ լեալ: 82 եւ կէսքն գնացին յԱ-
ղուանս²⁹, առաջնորդ կալեալ զմի ոմն յեղբարցն՝
բնակեցան ի Միհր Ներսեայ վանս³⁰, որ է Զրվշ-
տիկ: 83 եւ տեղին անբնակ մնայր. ապա յա-
ւուրս Գրիգորի՝ Սիւնեաց տեառն, որ Սուփան կո-
չեցաւ, վերստին նորոգեցաւ եւ շինեցաւ մեծ եկե-
ղեցին. եւ պայծառացաւ³¹ առաւել քան զառաւել:

84 Յայնմ³² ժամանակի պայծառանայր
երկնահրաշ³³ կարգաւք³⁴ հռչակելի³⁵ ուխտն Թա-
նահատի վանից, որ կայ ի վերոյ Սիւնեաց, ի
ստորոտ³⁶ լերինն, ի բարձրաւանդակի միոջ ան-
տառի³⁷: 85 եւ էին սահմանաւորք, մշտապաշ-

- 18 *a* Մաքենացոց, *c* Մաքենացաց *փյս* Մաքենո- ցաց (*blrv**O*)
- 19 *a* *չիք* վանսն (*bclrv*)
- 20 *bclrv* *չիք* միայն մնաց ... ոչ ինչ (*a*)
- 21 *bl* թիւս *փյս* թիւն (*acrv*)
- 22 *O* յաւարի առեալ՝ զամենայն ստացուածն այ- րեաց և քանդեաց զամենայն շինուածն *փյս* վանսն այրեաց ... ՄՀՁ (*abclrv*, 2 տող)
- 23 *abclrv* *չիք* Բայց ... սակաւ բաժակաւք (*O*, 33 տող. հմմ. + 36 ծնթ.)
- 24 *O* կրօնաւորքն *փյս* կրօնաւորքն (*վեր.* ըստ *a*)
- 25 *O* հօրն *փյս* հարն (*վեր.* ըստ *a*)
- 26 *O*, Սաղոմի
- 27 *O* Զրէսկ
- 28 *O*, Սաղոմօն
- 29 *O*, ի յԱղվանս
- 30 *O*, Միհր-Ներսէհեայ վանքն
- 31 *O*, պայծառացոյց
- 32 *O* [Գլուխ] ԼԳ. վասն Թանահատի վանիցն եւ հօրն Միսիթարայ: Յայնմ *փյս* Յայնմ (*վեր.*, զխազիրը հաստատապէս Օրբէլեանինն է, ոչ թէ իր աղբիւրինը)
- 33 *O*, սուրբ եւ երկնահրաշ
- 34 *O* կարգօք *փյս* կարգաւք (*վեր.* ըստ *a*)
- 35 *O*, գերափստ եւ հոչակելի
- 36 *O*, յստորոտ
- 37 *O*, ի մէջ անտառին

տաւնք¹ հեռացեալք յամենայն փափուկ կերակրոց, միայն աշտուճ հացիւ եւ լոկ ջրով վճարէին զպէտս իւրեանց, եւ զայն՝ յաւուրն միանգամ ընդ երեկս. լոկիք, հեզաշարժք, որք իբր կանթեղունս անշէջս կախեալք լինէին յաղաւթս² զցայգ եւ զցերեկ: 86 Եւ պաշտաւնք³ իւրեանց երբէք ոչ խափանէին զցայգ եւ զցերեկ, եւ բաց ի սպասաւորացն ընդ դրունս վանացն⁴ ոչ ոք ելանէր արտաքս: 87 Եւ թէպէտ բազում անգամ հարկեցան յիշխանացն եւ յեպիսկոպոսաց Սիւնեաց, ոչ առին յանձն ի կիրակէքն ի թան կամ ի պանիր կամ յիւղ խթիւ, այլ բանջարաւք⁵ եւ ընդովք⁶ շատանային, վասն որոյ Քանահատք կոչեցան: 88 Եւ ի գլխաւոր տաւնսն⁷ ի ձիթոյ ճաշակէին եւ սակաւ բաժակաւք⁸:

89 Եւ յետ երկուց⁹ ամաց եհար Բաբան զՏաւսին¹⁰ եւ հալածականս¹¹ արար անձինս¹² իբրեւ¹³ ճՄ հազար¹⁴:

90 Եւ ի միւսում¹⁵ տարին եհար¹⁶ Բաբան զԱբրահիմ որդի Ղեթալի¹⁷:

1 O մշտապաշտօնք փխ մշտապաշտաւնք (վեր.՝ ըստ a)
 2 O յաղօթս փխ յաղալթս (վեր.՝ ըստ a)
 3 O պաշտօնք փխ պաշտաւնք (վեր.՝ ըստ a)
 4 O, վանիցն
 5 O բանջարօք փխ բանջարաւք (վեր.՝ ըստ a)
 6 O, ընդով
 7 O տօնսն փխ տաւնսն (վեր.՝ ըստ a)
 8 O բաժակօք փխ բաժակաւք (վեր.՝ ըստ a. սրան յաջորդում է Օրբէլեանի եզակի յղումը. «Եւ գայս ծանոց մեզ Պատմութիւնն երանելոյն Մաշտոցի, որ ի Սեւան»)
 9 a Բ-ուց
 10 a զՏաւուսին, clrv զՏօսին փխ զՏաւսին (b, միշտ համարուել է Ուտիքի Տուս-Տաւուզ գաւառի յիշատակութիւն, բայց = Իբն Հումայդ ալ-Թուսի՝ արաբ զօրավար, ում 829 թ. յաղթեց եւ սպանեց Բաբելը՝ ըստ խալիֆա իբն խալէպթի. տե՛ս Օտար աղբիւրները, 16, էջ 189)
 11 a հալածական փխ հալածականս (bclrv)
 12 c զանձինս
 13 l չիք իբրեւ (abcrv)
 14 bclrv հազարս փխ հազար (a)
 15 bclrv միս փխ միւսում (a)
 16 l էհար
 17 bclrv զԻբրահիմ իբն Ղէթ փխ զԱբրահիմ որդի Ղեթալի (a)

91 Եւ ի նմին¹⁸ ամի դաւաճանողքն¹⁹ ի սէր²⁰ խաղաղութեան, որոց անուանք Դաւոն եւ Շապուհ ճանաչուր²¹, սրով²² սպանին զՍտեփաննոս՝ զկոչեցեալն Ապլ Ասադ²³, որ ած²⁴ զԲաբան եւ եհար²⁵ զԲաղականեցիսն²⁶, որ²⁷ ի սուր նիզակաց կոտորեցին զԲերձոր գաւառի²⁸ զաւանսն՝ զՈւռեաց²⁹, զԿառնակաշ³⁰, զՀակարի, զՏափատ:

92 Եւ դարձեալ ապստամբին³¹ ի Բաբանայ, դիմադարձ³² պատերազմաւ³³ ամրացան ի բերդն³⁴ Գորոզու³⁵ եւ կալան³⁶ զգաւառսն ամս ժԲ³⁷, որք են այսոքիկ՝ Վերին Վայկունիք³⁸, Բերձոր, Սիսական, Հաբանդ, Ամարաս, Պազկանք, Մխանք, Տրի գաւառ³⁹: 93 Եւ յետ այնր զսպանողսն⁴⁰ Աբլ Ասադայ⁴¹ կալեալ մերձաւորացն՝ շարաշար կործանեցին: 94 Եւ նսայի⁴² անուանեալն Աբու Մուսէ⁴³՝ այր խաղաղութեան, քուեր որդի⁴⁴

18 bclrv Աոյն փխ Ամին (a)
 19 bcrv դաւաճանողք, l դաւաճանողք փխ դաւաճանողքն (a)
 20 a սիրի փխ սէր (bclrv)
 21 bclrv չիք որոց անուանք ... ճանաչուր (a, l տող)
 22 a չիք սրով (bclrv)
 23 a Ապլ Ասադ, bcl Աբլ Ասաթ փխ Աբլ Ասադ (rv, հմմ. + 18 ծնթ.)
 24 a էածն, bl էած փխ ած (crv)
 25 al էհար փխ էհար (bcrv)
 26 bclrv զԲաղականիկեցիս փխ զԲաղականեցիսն (a)
 27 l որք փխ որ (abcrv)
 28 a գաւառ եւ փխ գաւառի (bclrv)
 29 clrv զՈւռեց փխ զՈւռեաց (ab)
 30 b զԿառնակալ փխ զԿառնակաշ (aclrv)
 31 a ապստամբ ի փխ ապստամբին (bclrv)
 32 l եւ դիմադարձ (abcrv)
 33 bclrv պատերազմով փխ պատերազմաւ (a)
 34 c բերթն
 35 bl Գորոզուայ փխ Գորոզու (acrsv)
 36 a կալեալ փխ կալան (bclrv)
 37 bclrv զգաւառն (crv զգաւառ) գամս ժԵ (l ժ, b չիք ժԵ) փխ զգաւառսն ամս ժԲ (a)
 38 a Վայկունիք, bl Վայկունիք փխ Վայկունիք (crv, տե՛ս երկաթագիր Յ → Յ)
 39 a գաւառ փխ գաւառ (bclrv)
 40 l զսպանողսն
 41 a Աբլ Ասադայ, b Ապլ Ասադայ, cl Ապլուսադայ փխ Աբլ Ասադայ (rv, հմմ. + 4 ծնթ.)
 42 a Յիսայի, bc Յեսայի փխ Յասայի (lrv)
 43 bclrv Մուսէ փխ Մուսէ (a)
 44 c քուեր որդի, rv քեռորդի փխ քուեր որդի (abl)

Աբլ Ասադայ¹, ըմբռնեալ զնոյն գաւառսն՝ իշխանացաւ ամենայնի:

95 Եւ ի նոյն ամի Կանց² Բաբան զգետովն³ Երասխ⁴ ի Պարսից⁵ եւ յԱմարաս գաւառ բնակեցաւ: 96 Բան⁶ խաղաղութեան սկսաւ խաւսել⁷, զի ի հնազանդութիւն նմա եկեցեան, որ եւ ժամագիւտ զղջմամբ ոմանք հնազանդեցան եւ յետոյ դաւեալք⁸ անհնազանդ⁹ եղին: 97 Անտի¹⁰ դարձեալ Բաբանայ¹¹ յերկիր իւր¹² Պարսս Ատրպատական՝ եթող զաւրավար¹³ ոմն անուն¹⁴ Ռոստոմ, հանդերձ զաւրաւք¹⁵: 98 Ետ եւ հրաման նմա՝ ոչ պատերազմել¹⁶ ընդ բերդոյն, այլ ի սէր համակել, զի հնազանդեցին¹⁷: 99 Իսկ Ռոստոմայ¹⁸ անփոյթ արարեալ զպատուէրն Բաբանայ¹⁹՝ ել տալ պատերազմ ընդ ամրացելոցն ի բերդին: 100 Յայնժամ ապաւինեալ բերդեցեացն²⁰ ի գաւառութիւնն²¹ Քրիստոսի, զխաչս եւ զսրբոց նշխարս ընդդէմ բերեալ՝ ի²² հարուածս սաստիկս հարկանէին զպարսկական գունդն²³:

1 a Աբլ Ասադայ, bclrv Ստեփանոսի փխ Աբլ Ասադայ (վեր., հմմ. -4 ծնթ.)
 2 abclrv Կանց փխ անց (վեր.՝ ըստ Աստուրդաների)
 3 bclrv զգետով փխ զգետովն (a)
 4 a Էրասխ փխ Երասխ (bclrv)
 5 l Պարսից յայս կողմն (abcrv)
 6 l Եւ բան (abcrv)
 7 bcrv խօսել, l խօսիլ փխ խաւսել (a)
 8 a դաւեալքն փխ դաւեալք (bclrv)
 9 l անհնազանդը / b հնազանդ փխ հնազանդեցան եւ ... անհնազանդ (aclrv, l տող)
 10 abcrv Անդի, l Եւ անտի փխ Անտի (վեր.)
 11 ab Բաբանայ փխ Բաբանայ (clrv)
 12 bclrv յերկիրն իւր ի փխ յերկիր իւր (a)
 13 bclrv զօրավար փխ զաւրավար (a)
 14 a չիք անուն (bclrv)
 15 bclrv զօրովք փխ զաւրաւք (a)
 16 l պատերազմիլ
 17 a հնազանդեցան փխ հնազանդեցին (bclrv)
 18 abc Ռոստոմայ փխ Ռոստոմայ (lrv)
 19 ac Բաբանայ փխ Բաբանայ (blrv)
 20 b բերդականացն, crv բերդակեցացն, l բերդացեացն փխ բերդեցեացն (a)
 21 b զգորութիւն սրբոյ, clrv ի գորութիւնն փխ ի գաւառութիւնն (a)
 22 bclrv չիք ի (a)
 23 bc գունդն փխ գունդն (alrv)

101 Եւ²⁴ ասի բան, թէ²⁵ ի սոյն ժամանակս²⁶ Սերոբ²⁷ ոմն՝ եղեալ եպիսկոպոս Ամարասայ²⁸, գնացեալ²⁹ ի Հոռոմս³⁰ եւ հայցեալ ի թագաւորէն մասն ինչ ի նշխարաց³¹ սրբոց³² շնորհեաց նմա³³: 102 Ձոր համբաւեն, եթէ³⁴ սրբոյն Գրիգորի աջ բազուկն է, որով զաւրհնութեան³⁵ իւղն խնկարկեն³⁶ արտաքոյ ամենայն³⁷ գրոց: 103 Բայց այս իսկ են զարմանք եւ սոսկալի իրք³⁸, եթէ սուրբն³⁹ Գրիգոր ի Կեսարիայ⁴⁰ Կառ⁴¹ զձեռնադրութիւնն⁴², որ ընդ Հոռոմայեցոցն է իշխանութեամբ հայրապետացն⁴³, եւ ինքն ոչ կարաց արհնել ձէթ⁴⁴, այլ ի Կեսարիայ առնուին ձէթ Հայք մինչեւ ցժողովն⁴⁵ Քաղկեդոնի⁴⁶, ապա ի գաւառնալ⁴⁷ հերձուածին՝ ինքեանք բազում հակառակութեամբ եւ հնարիւք ուրեմն հաստատեցին զկարգ արհնութեան⁴⁸ իւղոյն՝ բաժանմամբ ի նոցանէն⁴⁹: 104 Այլ այս ատար⁵⁰ իմն է լուսա-

24 bclrv չիք Եւ (a)
 25 a թե փխ թէ (bclrv)
 26 bclrv չիք ի սոյն ժամանակս (a)
 27 a Սերոբ փխ Սերոբ (bclrv)
 28 abcrv Ամարասայ փխ Ամարասայ (l)
 29 bclrv գնաց փխ գնացեալ (a)
 30 a Հոռոմս փխ Հոռոմս (bclrv)
 31 bl Աշխարս, crv Աշխարս փխ մասն ինչ ի Աշխարաց (a)
 32 b զսրբոց, l սրբոց, եւ փխ սրբոց (acrsv)
 33 bclrv նմա մասն (a, հմմ. -2 ծնթ.)
 34 a եթե, crv թէ փխ եթէ (bl)
 35 bclrv զօրհնութեան փխ զաւրհնութեան (a)
 36 a եւղն խնկարկեն փխ իւղն խնկարկեն (bclrv)
 37 b յամենայն
 38 bclrv չիք եւ սոսկալի իրք (a)
 39 a թէ սուրբ փխ եթէ սուրբն (bclrv)
 40 l Կեսարիայ փխ Կեսարիայ (abcrv)
 41 a Կառ, bclrv Կառ փխ առ (վեր.՝ ըստ Աստուրդաների)
 42 a զաւանդութիւնն փխ զձեռնադրութիւնն (bclrv)
 43 bclrv Հոռոմայեցոց (l Հոռոմայեցոց) հայրապետացն է իշխանութեամբ փխ Հոռոմայեցոցն է ... հայրապետացն (a, l տող)
 44 bclrv օրհնել փխ արհնել ձէթ (a)
 45 b ցժողով
 46 a Քաղկեդոնի փխ Քաղկեդոնի (bclrv)
 47 bclrv զօրանալ փխ զաւրանալ (a)
 48 bclrv օրհնութեան փխ արհնութեան (a)
 49 bclrv Աոցանէ փխ Աոցանէն (a)
 50 bclrv օտար փխ ատար (a)

տրուկեան՝ ի մնացորդաց առեալ, եւ ոչ կարգ ուղղութեան, որք խոտեալ իմն է եւ իրք հերձուածեալք:

105 Երկերիւր՝ եւ ութսուն էր թուականին Հայոց, յորժամ կամեցաւ Մամուն տաճիկ⁴ շահատակել ի Հոռոմս: 106 Եւ կազմեալ նաւ հարիւր արկանէր⁵ ի նաւն⁶ արս զարաւորս⁷, թուով արս⁸ ճի, եւ վտարեալ զնոսա ի ծով՝ կամէր պաշարել զմեծ քաղաքն Կոստանդնուպոլիս⁹: 107 Յայնժամ լինի ազդումն Հոռոմայեցոցն¹⁰, եւ իսկոյն աճապարեալ¹¹ ընդ այլ կողմ¹² ծովուն՝ արտաքս պատեալ¹³ պաշարեն զթշնամիսն¹⁴ խաչին Քրիստոսի, եւ առաթուր¹⁵ հարեալ ի¹⁶ սպառ սատակեն, եւ զնոյն ինքն Մամուն¹⁷ կենազրաւեալ¹⁸ բառնան ի միջոյ: 108 Եւ ընդ նոյն յաղ-

թուկեան դիմեալ ընդ¹⁹ ծով՝ զառ²⁰ ի նաւն բազմութիւն սրոյ եւ ջրոյ առնէին²¹ կերակուր²² մնալ ի նոցանէ եւ ոչ մի: 109 Այս եղեւ մեծ²³ զարու-թեամբ կենեղուտ²⁴ խաչին Քրիստոսի հարուածք մեծամեծք Տաճկաց²⁵:

110 Իսկ յետ երից ամաց Բաղսղի²⁶ ոմն ամիրայ²⁷ եկեալ հրամանաւ իշխանին Տաճկաց, որ Ամիր²⁸ Մոմնին կոչի²⁹: 111 Հասեալ ի³⁰ Նախճաւան³¹ քաղաք՝ անդ³² ըմբունի³³ մանուկ մի Յոհան անուն ի ձեռս նորա, եւ սակս հաւատոյն³⁴, որ ի Քրիստոս, շարաշար տանջեալ՝ նահատակի ի սուրբ Քառասներորդսն³⁵, մերձ յար³⁶ սրբոյ Պասեբին: 112 Որոյ նշխարքն լուսաճաճանչ³⁷ փայլմամբ զթշնամիսն հիացուցանէր, զոր տեսեալ նոցա, անհետեցին ի գիշերի: 113 Եւ ոչ ոք գիտաց զնա ի քրիստոնէիցն. պակասկոյն իւրում միայն մնայ³⁸ յայտնութեան³⁹:

114 Իսկ ի⁴⁰ միւսում ամին զաւուրս՝ քառասուն եղելոյ սաստիկ անձրեաց՝ լցաւ ծայրա-

1 a լուսաւորութիւն, bclrv լոկ սովորութիւն փխ լուսաւորութեան (վեր., թերեւս՝ Մաշտոցի բնագիրը վերարտադրելիս Դասխարանցիւն է սովորական վրիպում թոյլ տուել վերջաւորութեան մէջ՝ ին փխ *եան, որն էլ պատճառ է դարձել գրչագրերի Բ խմբի մայրի խմբագրի համար՝ մի պարզ տարբերակով փոփոխելու նախագաղափարի l=a-ի բնագիրը)
2 abclrv գոր փխ որ (վեր.՝ ըստ MPE)
3 abclrv [Գլուխ] ի. Երթն Մամունայ (b Մամունեա, c Մամունիս, l Մայմունեայ, r Մամունեայ) իշխանի (a իշխանիւն) Տաճկաց ի Հոռոմս, եւ ի միւս սատակումն եւ ընդ միւս գրուցաւորութիւնք պէսպէս կարճատատ բանիք (bclrv սատակիւն փխ սատակումն ... բանիք): Երկերիւր փխ Երկերիւր (վեր.)
4 bclrv Մամունա (b Մամունեա, l Մայմունա) տաճիկ կամեցաւ փխ կամեցաւ Մամուն տաճիկ (a)
5 a արկանէ փխ արկանէր (bclrv)
6 a նաւս փխ նաւսն (bclrv)
7 bclrv զօրաւորս փխ զարաւորս (a)
8 bclrv չիք արս (a)
9 bcrv Կոստանդնուպոլիս, l զԿոստանդնուպոլիս փխ Կոստանդնուպոլիս (a)
10 a Հոռոմայեցոցն, b Հոռոմեցոցն, c Հոռոմայեցոցն, rv Հոռոմայեցոցն փխ Հոռոմայեցոցն (l)
11 b սկոյն աճապարել փխ իսկոյն աճապարեալ
12 bclrv կողմն փխ կողմ (a)
13 b պատեալ, l եւ պատեալ փխ պատեալ (acrsv)
14 bclrv զթշնամիս փխ զթշնամիսն (a)
15 c առթուր
16 b չիք ի
17 a Մայմուն, l զՄայմուն փխ Մամուն (bcrv)
18 a կենազրաւեալ փխ կենազրաւեալ (bclrv)

19 bclrv ի փխ ընդ (a)
20 bcrv գոր, l եւ գորս փխ զառ (a)
21 a առնէին
22 bclrv ճարակ եւ ջրասոյզ առնէին փխ եւ ջրոյ ... կերակուր (a)
23 b չիք մեծ (aclrv)
24 bclrv զօրութեամբ կենսատու փխ զարութեամբ կենեղուտ (a)
25 b ի Տաճկաց (aclrv)
26 b Բաղսայ, crv Բաղս մի, l Բաղսայի փխ Բաղսղի (a)
27 b ամիրս
28 a Ամիրի փխ Ամիր (bclrv)
29 bl կոչիւր փխ կոչի (acrsv)
30 bclrv նորս ի (a)
31 b Նախճաւան, l Նախջուան փխ Նախճաւան (acrsv)
32 l եւ անտ փխ անդ (abcrv)
33 bclrv ըմբունեալ փխ ըմբունի (a)
34 a հաւատոցն փխ հաւատոյն (bclrv)
35 a Քառասունսն փխ Քառասներորդսն (bclrv)
36 b յաւուր, crv օրն, l օր փխ յար (a)
37 a գրչագրում այս բառից յետոյ մեծ պակաս կայ՝ 1676 թ. նորոգման ժամանակ մէկ թերթի պատահական կորստի պատճառով (մինչեւ «եւ կոտորեաց...» բառերը. հմմ. մեր յաջորդ էջի ծնթ. 29)
38 b մնա
39 bl յայտնութեանն փխ յայտնութեան (crv)
40 l չիք ի (bcrv)

լիր հոսմամբ գետն՝ Կուր² մինչեւ հնգետասան հրասախ³ արտաքս ծովանալ ընդ եղեալն⁴ իւր սահման: 115 Եւ անտուտ⁵ յաշխարհական ծովէն Կասբից⁶ ելանէ վիշապաձուկն մի անարի՛ նման լերին, եւ զորսորդաց ձկունս յորովայն իւր ամայէր, եւ սնալաստակ մնալ որսորդացն լինէր: 116 Աստ իմն հնարեալ նաւորդացն, գումարեալք ի մի վայր՝ յաւշեն⁷ զնա ի⁸ տունոյն կողմանէ սրով, մինչեւ սատակիլ նմա, եւ Կուրայ⁹ տանել¹⁰ զնա, ուստի եկն: 117 Եւ ապա դիրաւ լինէր որսորդացն գիւտ ձկանց, զի իբրեւ ի կապարանէ¹¹ արձակեալ գային:

118 Ի նոյն ամի տէր Դաւիթ Հայոց կաթողիկոս¹² վախճանեցաւ¹³. եւ անէծ զյափշտակողսն ի Սրբոյն Գրիգորի հողոյն, որք էին այսոքիկ՝ Աբղլ Մելք՝ Ջահաբայ որդի, սրով սատակիր. եւ Աբղլ Ասուր՝ Հարճոյ¹⁴ որդի, եւ Աբու Ջափր Արածացի ածան ի Պարտաւ եւ կենդանւոյն¹⁵ տիկ հանին զերկոսեանն:

119 Եւ գիտութիւն իմն զայս ուսաք զԱմիր¹⁶ Մոմնոյ¹⁷ դարապասին, թէ յաջակողմն գրանն նստի շուրտայաց աւագն, որ մեծ է քան զայլսն՝ դահճապետաց աւագ, եւ ձախոյ կողմանն՝ դատաւորն եւ գանձու ամիրայն, որք առնեն¹⁸ իրաւունս եւ զտիեզերաց հարկաց վճարմունս: 120 Եւ յինն ժամ աւուրն¹⁹ մտանեն առաջի եւ

զվաղորդայն աւուրն հրաման առնուն եւ զմարդկան²⁰ մատակարարեն զաւգտակարն²¹:

121 Իսկ յերկու հարիւր ութսուն եւ վեց թուոյն Հայոց երկոտասան հազար հեծելոց յանկարծահաս լեալ ի Բաղդատայ²² արշաւեն²³ յերկիրս²⁴ Աղուանից: 122 Անդ²⁵ ակն²⁶ ի վերայ հարեալ Սահլ ի Սմբատեան, որ յարքայից Ջաւմիրհական տոհմէն էր, գործակից իւր կալեալ զմեծ նահապետն Գէորգիոս²⁷ դիմէ ի վերայ որպէս արծուի խոյացեալ ի տկար թռչունս, այսր անդր²⁸ ցրուեալ՝ տապաստ դաշտացն արկեալ վանէր:

123 Եւ ի նոյն ամին²⁹ նոյն տէրն Սահլ ի Սմբատեան ձերբակալ արարեալ զապստամբն Բաբան՝ զմարդախողսող, աշխարհաւեր³⁰, արիւնարբու զազանն, եւ ետ ի ձեռս Ամիր Մոմնոյ³¹: 124 Եւ ընդ վաստակոցն առնու յարքունեացն վարձս բարիս, զի առնու իշխանութիւն ի վերայ Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից՝ տիրել իշխանութեամբ ամենեցուն արքայաբար:

125 Այլ յերկու հարիւր ութսուն եւ եաւթն³² թուականին Հայոց Աբրահամ Ամիր Մոմնի զնաց զարու³³ մեծաւ յաշխարհն Հոռոմոց եւ առ³⁴ զմեծ քաղաքն զՅմովրիայ սրով եւ գերութեամբ: 126 Եւ անտի³⁵ դարձաւ ի բնակութիւն իւր: 127 Սա է Աբու³⁶ Սահակն:

1 crv զօրս փխ զաւուրս (bl)
2 bclrv գետնակուր փխ գետն Կուր (վեր.)
3 l յրասախ փխ հրասախ (bcrv)
4 c եղեալն փխ եղեալն (blrv)
5 b անդուտ փխ անտուտ (clrv)
6 c Կասպից, l Կազբից փխ Կասբից (brv)
7 bclrv յօշեն փխ յաւշեն (վեր.՝ ըստ a)
8 b չիք ի (clrv)
9 brv Կուրս փխ Կուրայ (cl)
10 l տանիլ
11 l կապարան փխ կապարան (bcrv)
12 br կաթողիկոս փխ կաթողիկոս (clv)
13 r վաղճանեցաւ փխ վաղճանեցաւ (bclrv)
14 bl Հարայ փխ Հարճոյ (crv)
15 bl կենդանոյն փխ կենդանոյն (crv)
16 bc զԱմիր փխ զԱմիր (lrv)
17 bc Մոմնոյ, l Մոմնոյ փխ Մոմնոյ (rv)
18 crv առնէին փխ առնեն (bl)
19 bl ատուր փխ ատուրն (crv)

20 cl մարդկան փխ զմարդկան (brv)
21 blrv զօգտակարն փխ զաւգտակարն (վեր.՝ ըստ a) / c զօգտակարն մատակարարեն փխ մատակարարեն զաւգտակարն (blrv)
22 b Բաղդատայ, l Բաղդատայ, rv Բախտատայ փխ Բաղդատայ (c)
23 b արշաւէն, crv արշաւէին փխ արշաւէն (l)
24 c երկիր, l յերկիր, rv երկիրս փխ յերկիրս (b)
25 l Անտ
26 b ասն փխ ակն (clrv)
27 l Գէորգեոս, r Գէորգիոս փխ Գէորգիոս (bcv)
28 l անտր
29 b ամի փխ ամին (clrv)
30 b աշխարհաւերն փխ աշխարհաւեր (clrv)
31 l Մոմնոյ փխ Մոմնոյ (bcrv)
32 bclrv եօթն փխ եաւթն (վեր.)
33 bclrv զօրու փխ զարու (վեր.՝ ըստ a)
34 clrv Էառ փխ առ (b)
35 b անդի
36 bl Ապու փխ Աբու (crv)

128 Ի սոյն՝ ամի՝ տերանց տէրն Յովհաննէս², որ Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից եղեւ տէր. խնդրեաց³ յարքունեացն կրկին անգամ զԲուխարխոյ, տա[յ] փատգոս⁴ երիցս այսոցիկ աշխարհաց:

129 Եւ յայնմ ամի ել մարախ ի Խազրաց կուէ՛ զարմանալի մեծ քան զՃնճղուկ, եւ եկեր զմասն ինչ Աղուանից աշխարհիս⁵:

130 Եւ յետ երկուց ամաց դժնդակ եղեալ կարի⁶ ձմեռն. կեղեալ հասոյց մահ անանոց եւ հովուաց բազմաց: 131 Եւ ընդ աուրսն ընդ այնոսիկ եկին հասին Բաղականացիք⁷ եւ արարին վնաս Սիսան, Տրոյ⁸ եւ Ամարաս գաւառաց: 132 Եւ ել Եսայի անուանեալն Աբու Մուսէ եւս⁹ ի վերայ նոցա եւ¹⁰ կոտորեաց զնոսա:

133 Յետ այսորիկ անցանելոյ եւս¹¹ երկուց ամաց եկն Խազրաբ¹² փատգոս՝ այր շամշոտ եւ անդորմ¹³ եւ ի նմին¹⁴ սատակեցաւ: 134 Իսկ նորին որդին եկեալ¹⁵ էառ¹⁶ զաշխարհս սրով եւ գերու-

թեամբ, եւ եկեղեցիս բազումս հրով կիզեաց եւ գնաց ի Բաղդատ¹⁷: 135 Եւ անտի¹⁸ դարձեալ եկն¹⁹, արքունի հրամանաւ²⁰ եւ գանձով շինեաց²¹ զքաղաքն Գանձակ յՄՂԵ²² թուին²³ յԱրշակաշէն գաւառի:

136 Եւ յետ այսորիկ²⁴ արշաւանս առնէր յաշխարհն²⁵ Սիւնեաց: 137 Գերի²⁶ վարեալ զԲաղացն սահմանս՝ գայ²⁷ իջանէ յԱղահէջ²⁸ գաւառ, յաւանի²⁹ մի՝ Արքունեան³⁰ կոչեցեալ: 138 Եւ³¹ իսկոյն հրամայէ այրել զեկեղեցիսն, որ Սրբոյն Գիրգայ³² էր³³ անուանադրեալ: 139 Եւ յայնժամ զարուծիւն³⁴ աստուածային հասեալ՝ հեծեալ մի ի ձիոյ³⁵ ճերմակ ճեպով ելանէ յեկեղեցոյն արտաքս, ակն յայտնի³⁶ ամենեցուն ընթացեալ³⁷ ի բանակն, շփոթեալ³⁸ զայրն անարէն³⁹ հանդերձ զարաւքն⁴⁰ իւրովը⁴¹՝ դարձուցանէ ի

1 l Գոյն փխ սոյն (bcrv)
2 bl Յովհաննէս փխ Յովհաննէս (crv)
3 l Եւ խնդրեաց (bcrv)
4 վերջին 3 բառերը իւ. Դարեանից սկսած վերծանել են՝ «Բուխար, Խոյտա, Փատգոս» ձեռով, բայց bli-ի գրիչները կէտադրել են մեր վերծանութեան պէս. իսկ «երիցս ... աշխարհաց» փատգոսն ընկալելի է իբրեւ «Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից» երկրների (=Արմինիյա ոստիկանութեան) կուսակալը, ապագայ արքայ Համամի պապ Յովհաննէսի դէպքում՝ թերեւս, «իշխանաց իշխանը»
5 bl աշխարհիս Աղուանից փխ Աղուանից աշխարհիս (crv)
6 bl կարա փխ կարի (crv)
7 crv Քաղաքականացիքն փխ Բաղականացիքն (bl)
8 b Որոյ, crv Ձորոյ փխ Տրոյ (l)
9 bl չիք եւս (crv)
10 a գրչագրում այս բառով վերսկսում է բնագիրը՝ այն մեծ պակասից յետոյ, որի պատճառը 1676 թ. նորոգման ժամանակ մէկ թերթի պատահական կորուստն էր (հմմ. մեր նախորդ էջի ծնթ. 23)
11 blrv ի վերայ եւս, c եւս ի վերայ փխ եւս (a)
12 a Խազր, b Գաղտ, crv Վիլք, l Աղթ փխ Խաղթ (վեր.՝ ըստ յաջորդի, տե՛ս 2 էջ յետոյ, ծնթ. 47. Իմա՛ Խալիդ. հմմ. բողոքագիրդ - գ էւ թ - ը)
13 bcrv անողորմն փխ անողորմ (al)
14 bclrv չիք ի նմին (a)
15 b եկն նորին որդին փխ նորին որդին եկեալ (aclrv)

16 a էառ, bclrv էառ փխ առ (վեր.՝ ըստ նախորդների)
17 crv Բախտատ, l Բաղտատ փխ Բաղդատ (ab)
18 bc անդի փխ անտի (alrv)
19 a եկեալ փխ եկն (bclrv)
20 crv հրամանան փխ հրամանաւ (abl)
21 bcrv շինէ, l Եւ շինէ փխ շինեաց (ac)
22 b ՄՂԵ, crv ՄՂԷ փխ յՄՂԵ (l)
23 a զԳանձակ քաղաք փխ զքաղաքն Գանձակ ... թուին (bclrv)
24 bclrv այսոցիկ փխ այսորիկ (a)
25 a յաշխարհ փխ յաշխարհն (bclrv)
26 l Եւ գերի (abcrv)
27 crv գա փխ գայ (abl)
28 l յԱղահէճ փխ յԱղահէջ (abcrv)
29 bclrv յաւան փխ յաւանի (a)
30 bl Արքունեան, crv Արքունագետն փխ Արքունեան (a)
31 bclrv չիք Եւ (a)
32 bl Գրիգորի, crv Գրիգորկայ փխ Գրիգորայ (a)
33 l է
34 bclrv գորութիւն փխ գարութիւն (a)
35 b ձի, clrv ձիոյն փխ ձիոյ (a)
36 c յեկեղեցոյն յարտաքս ակնայտ ի փխ յեկեղեցոյն ... յայտնի (ablrv)
37 bclrv Եւ ընթացեալ (a)
38 a շփոթել փխ շփոթեալ (bclrv)
39 bclrv անօրէն փխ անարէն (a)
40 bcrv գորօքն, l գորօք փխ գարաւքն (a)
41 b իւրօք փխ իւրովը (aclrv)

փախուստ¹ ընդ սարն, որ կոչիր² Եղջերխոս: 140 Եւ անդ³ հողմն⁴ դժնդակ⁵ մրրկեալ շրջապատեաց⁶ զնոսա, եւ միայն ի ձիապատան փախուցեալքն⁷ զերծան, իսկ⁸ պաղանաւորքն առ եւ ապուրք⁹ ի լերանցն¹⁰ վերայ կորեան: 141 Եւ գերեալքն մնացին խաղաղութեամբ՝ փառս Աստուծոյ տալով¹¹:

142 Եւ ի ընու¹² երրորդ¹³ հարիւր թուոյ¹⁴ Հայոց լցաւ սահմանեալ մեղացն¹⁵ տուգանք հաւատացեալ իշխանացն Հայոց եւ Աղուանից, զորս յայսմ¹⁶ ամի կապեալ պարաւանդեալ ըմբռնեցան ի ձեռս Տաճկաց: 143 Տարագրեալք ի տանց իւրեանց՝ յոչ¹⁷ կամաց գնային¹⁸ ի Բաղդատ¹⁹, եւ անդ²⁰ վտանգեցուցեալ²¹՝ սաստէին՝ անարէնքն²² թողուլ զհաւատս իւրեանց: 144 Յորոց բազումք կորեան զանմահն մահ²³ թողով զանկողոպտելի²⁴ գանձն հաւատոյ սրբոյ: 145 Իսկ երանելի ոմն Շապուհ Արծրունի եւ միւս այլ այր ընտիր²⁵ յազատացն Հայոց՝ յանձն առին զմահ

մարտիրոսական²⁶ եւ ո՛չ զկեանս սնոտիս: 146 Յայնժամ տայր հրաման բռնաւորն Տաճկաց երկաթի կապանաւք²⁷ զնոսա կենդանւոյն²⁸ ընկենուլ ի գետն Եփրատ²⁹, եւ զաւուրս բազումս՝ ջահք լուսոյ ի վերայ գետոյն երեւեալ: 147 Ընդ որ մախացեալ Ամիրի Մոմնույն³⁰ տայ³¹ հրաման, զի արք իջեալ³² ի գետն՝ առցեն զոսկերսն եւ հրով այրեցեն: 148 Եւ յիջանել խորիջացն՝ լոյսն աներեւոյթ լինէր, եւ յեղանել³³ նոցա ի ջրոցն՝ յուզելոյ նոյն³⁴ լոյսն ի լիութեան ջրոցն գոյր³⁵: 149 Ապա կոչէ Ամիր Մոմնին³⁶ զՋափր³⁷ Ասորեաց³⁸ եպիսկոպոս, նմա³⁹ հրամայեաց յուզել զնշխարս նոցա⁴⁰: 150 Եւ եկեալ եպիսկոպոսն⁴¹ յեզր Եփրատ գետոյ⁴²՝ իջուցանէ⁴³ խորէջս, եւ գտեալ զոսկերս երանելեացն՝ տարաւ յիւրն⁴⁴ եկեղեցի եւ կարգեաց յիշատակս⁴⁵ գրով:

151 Յայսմ ամի անշափութիւն⁴⁶ անձրեաց եղեալ յանկարծազեղ ի Մեծիր⁴⁷ անց⁴⁸ գաւառ⁴⁸,

1 bclrv ի (c չիք ի) փախուստ դարձուցանէր փխ դարձուցանէ ի փախուստ (a)
2 a կոչի, bcrv կոչէր փխ կոչիր (l, յաջորդող լեռնանունը ուշ գրիչները դարձրել են Եղջերխո եւ Եղջիր խոյի)
3 l անտ
4 bclrv հողմ փխ հողմն (a)
5 a դժնդակ
6 crv շրջապատէ փխ շրջապատեաց (abl)
7 a փախուցեալք փխ փախուցեալքն (bclrv)
8 bclrv Եւ փխ իսկ (a)
9 a Եւ ապուրք փխ առ Եւ ապուրք (bclrv)
10 bclrv լերանց փխ լերանցն (a)
11 bclrv տալով Աստուծոյ փխ Աստուծոյ տալով (a)
12 bcrv լնուլ փխ լնուլ (al)
13 a երրորդ փխ երրորդ (bclrv)
14 l թուոյն, rv թուոյ փխ թուոյ (abc)
15 c մեղաց, rv մեղացս փխ մեղացն (abl)
16 bclrv ի յայսմ (a)
17 crv ոչ փխ յոչ (abl)
18 bclrv գնացին փխ գնային (a)
19 aclrv Բաղդատ փխ Բաղդատ (b, հմմ. նախորդները, օր.՝ - 43 ծնթ.)
20 bclrv անտ փխ անդ (a)
21 a վտանգեցուցեալ փխ վտանգեցուցեալ (bclrv)
22 blrv անօրէնքն, c անօրէնք փխ անարէնքն (a)
23 bclrv զանմահ մահն փխ զանմահն մահ (a)
24 bclrv զանկապուտ փխ զանկողոպտելի (a)
25 b ընտիր

26 bclrv մարտիրոսական փխ մարտիրոսական (a)
27 bclrv կապանաւք փխ կապանաւք (a)
28 bclrv կենդանւոյն փխ կենդանւոյն (a)
29 bclrv Եփրատէս փխ Եփրատ (a, հմմ. +9 տող)
30 bclrv Ամիր Մոմնի փխ Ամիրի Մոմնույն (a)
31 arv տա փխ տայ (bcl)
32 b իջանել փխ իջեալ (aclrv)
33 bclrv յեղանելոյ փխ յեղանել (a)
34 c ի Գոյն (ablrv)
35 bclrv ջրոցն գայր փխ ջրոցն գոյր (a)
36 a Ամիրի Մոմնին, bclrv ամիրայն փխ Ամիր Մոմնին (վեր.)
37 b Ջափր
38 b Ասորի, clrv Ասորոց փխ Ասորեաց (a)
39 a Եպիսկոպոսն փխ Եպիսկոպոս, նմա (bclrv)
40 bclrv սրբոցն փխ նոցա (a)
41 a Եպիսկոպոսն
42 bclrv գետոյն փխ գետոյ (a)
43 l Եւ իջուցանէ (abcrv) (այս բառից յետոյ է գրչագրի բնագիրը բացակայում է՝ վերջին թերթերի կորստի պատճառով, ուստի՝ յետայսու նշում ենք 1848 թ. նրանից ընդօրինակուած e գրչագրի ընթերցումները)
44 bcelv յիւր փխ յիւրն (a)
45 bl նոցա յիշատակ, c յիշատակ փխ յիշատակս (aev)
46 c անշափութիւնն
47 a Մեծիրեանց, bcelv Մեծիրեանց փխ Մեծիրանց (վեր., հմմ. նախորդի, նախ. 67, ծնթ. 39)
48 c գաւառն, ev գաւառի փխ գաւառ (abl)

հասեալ գնացք հեղեղին¹ ի Դաստակերտ գեաւը² ի կիցս³ գետոցն զութ⁴ հարիւր վրան խաշնարածաց տարաւ, որք եկեալ⁵ էին⁶ ի Կովկասայ⁷ յապուր՝ աւուրցն ամարայնոյ⁸:

152 Եւ տէր Սուփան վախճանեցաւ⁹ ի Վայոյ¹⁰ Ձոր ի նոյն¹¹ ամի:

153 Եւ ի¹² միւս տարին եկն Բուխայ¹³ ի Հայս¹⁴, եւ սպանաւ Սահակ Իսմայելեան¹⁵ ի Տփղիս¹⁶ քաղաքի¹⁷: 154 Եւ զամս Գ կալաւ զՀայս՝ մինչ զիշխանան ազատ կանամբք խաղացուցանէր¹⁸ ի Բաղդատ¹⁹:

155 Ապա²⁰ ի չորրորդում²¹ ամին եղեւ գալն²² Մահմադայ²³՝ Խաղթի²⁴ որդւոյ²⁵ եւ մահն²⁶ տեառն Վասակայ²⁷ Գարոին:

156 Եւ Յոթ²⁸ թուականին²⁹ Հայոց եղեւ³⁰ անհնարին եւ հիացուցանող³¹ շարժն Դունայ³², որ զամ մի ողջոյն դողացուցեալ³³ խորասուզեաց յանդունդս անձինս իբրեւ երկոտասան բիւր մարդկան: 157 Ահա նմանութիւն խոտոյ³⁴ ասի մարդ:

158 Ի³⁵ ժամանակի խոռվութեանն, որ շարժեցաւ ի մէջ Եսայի՝ որդւոյ³⁶ Շեխայ³⁷, եւ իւրոյ գործակալին Մահմեդի³⁸ որդւոյ³⁹ Ապլ⁴⁰ վեհգրի⁴¹, որ կոչուր⁴² Եմէմիկ, զաւրածողով⁴³ լինի որդին Շեխայ⁴⁴ ի կողմանցն⁴⁵ Ասորեստանեաց միակամութեամբ Աշոտի իշխանի: 159 Ձի եւ սա գումարէ զզարսն⁴⁶ Հայոց՝ հանդերձ⁴⁷ իշխանաւքն⁴⁸ Աղուանից, երթան եւ հարկանեն Ք ղակիշն⁴⁹

1 bcelv հեղեղի փխ հեղեղին (a)
2 bcev գեալ, l գիւղ փխ գեալ (a)
3 bcelv կից փխ կիցս (a)
4 a ութ փխ զութ (bcelv)
5 l եկեալք փխ եկեալ (abcev)
6 a էին
7 a Կուխասս փխ Կովկասայ (bcelv)
8 a յաւուրս ամարանոյ փխ աւուրցն ամարայնոյ (bcelv)
9 a վախճանեցաւ փխ վախճանեցաւ (bcelv)
10 bcelv Վայոց փխ Վայոյ (a, հմմ. «Աշխարհացոյց»-ում, ՀԱ, 2013, սն. 137, 147)
11 cl սուն փխ նոյն (abev)
12 bc չիք ի (aelv)
13 a Բուխայ, ev Բուղա, l Պուղայ փխ Բուխայ (bc)
14 bcelv Հայք փխ Հայս (a)
15 bcelv սպանումն (c ի սպանումն) Սահակայ Իսմայելի (b Իսմայելի, l Իսմայիլի) փխ սպանաւ Սահակ Իսմայելեան (a)
16 bl Տփղիս փխ Տփղիս (acev)
17 a քաղաք փխ քաղաքի (bcelv)
18 a խաղացուցանէր, bcelv խաղացոյց փխ խաղացուցանէր (վեր.)
19 ac Բաղդատ, l Պաղտատ փխ Բաղդատ (bev)
20 bl Ապա եւ (acev)
21 a չորրորդ փխ չորրորդում (bcelv)
22 c ի գալն
23 bcelv Համադայ փխ Մահմադայ (a, հմմ. Մուհամմադ իբն Խալիֆ, տե՛ս В. Ф. Минорский, 1963, էջ 46-47, 82)
24 bl Խալթի փխ Խալթի (acev)
25 c որդ փխ որդոյ (abelv)
26 bcelv մահ փխ մահն (a)
27 a Վասակա փխ Վասակայ (bcelv)

28 a Յոթ, b Յոթ, c յոթ, ev յոթ, l Յ տասնվեց փխ Յոթ (վեր. ըստ այլ պատմիչների, տե՛ս էրկաթագիր Բ → Ը)
29 bcelv թուին փխ թուականին (a)
30 a չիք եղեւ (bcelv)
31 l հիացուցանող
32 c Դունայ
33 a դողացեալ փխ դողացուցեալ (bcelv)
34 bcelv խոտոյ նմանութիւն փխ նմանութիւն խոտոյ (a)
35 abcelv [Գլուխ] ԻԱ. Պաշարումն Պարտաւայ (b Պարտաւա) որդւոյն (bcev որդւոյն, l յորդւոյն) Օեխայ եւ զարաց (bcelv ի փխ զարաց) Հայոց եւ Աղուանից (bcelv յԱղուանից) եւ Սամուէլի (l Սամուիլի) անձամբ առնու պատիւ եւ գնալ ի Դուին (a Դվին): ի փխ ի (վեր.)
36 abc որդոյ, ev որդւոյն փխ որդւոյ (l)
37 abc Օեխա փխ Օեխայ (elv)
38 bcelv Մահմեդի փխ Մահմեդի (a)
39 bc որդոյ փխ որդւոյ (aelv)
40 a Ապլ, b Աբլ փխ Ապլ (celv)
41 b վխայ, ce վխտոյ, l վխտայ փխ վեհգրի (a)
42 bcelv կոչի փխ կոչիւր (a)
43 bcelv գորածողով փխ զարածողով (a)
44 a Օեխա փխ Օեխայ (bcelv)
45 bcelv կողմանց փխ կողմանցն (a)
46 bcelv զզարսն փխ զզարսն (a)
47 l Հայոց փխ հանդերձ (կրկն.)
48 bcev իշխանացն, l իշխանք փխ իշխանաւքն (a)
49 a քշակիշն, bl քշակիշն, cev զքշակիշն փխ Ք ղակիշն (վերծանութեան ճշտում. իմմ. «9000[ւանոց] զորքը»)

ի դրանն Պարտաւայ: 160 Եւ քաջամուխ ի մարտն կացին զամիսս¹ ԺԳ:

161 Ընդ այն աւուրս հասանէ վախճան² հայրապետին Աղուանից Յովսէփայ, եւ ոչ լինէր պարապ իշխանացն Աղուանից³ նորոգել զաթոռ հայրապետութեանն⁴ Աղուանից: 162 Իսկ Մեծկունից⁵ եպիսկոպոսն⁶ Սամուէլ՝ անձնակամակ ընդ Միսայելի⁷ քահանայի, որ Իմաստասէրն կոչուր, խորհրդագրած եղեալ՝ առանց գլխաւորագունին աջոյ տայ⁸ զեպիսկոպոսութիւնն⁹ իւր Միսայելի¹⁰, եւ ինքն Սամուէլ զանկատարն առնու ձեռնադրութիւն յիւրմէ՝ եպիսկոպոսն¹¹: 163 Լուրս¹² այս եհաս¹³ ի բանակն, եւ բազում եղեւ խոռվութիւն իշխանացն Աղուանից: 164 Յայնժամ¹⁴ ի միաբանութենէն¹⁵ զեկուցանեն զայս¹⁶ տեառն Գիորգայ¹⁷ Հայոց կաթողիկոսի¹⁸: 165 Եւ նորա¹⁹ կանոնական սահմանադրութեամբ գրեալ²⁰ առ իշխանն Հայոց՝ մաղթէ ազնեւ²¹ իրա-

ցն եւ առնել զաւարտն ի²² խաղաղութիւն: 166 Եւ նորա իմաստաբար ածեալ ի հաւան զպետս եւ զիշխանս Աղուանից՝ խաղաղութիւն ի մէջ նոցա առնէր, այլ նոցա՝ զնզովս Հայոց պատճառեալ²³: 167 Իսկ Աշոտ իշխանն Հայոց խնդրէր²⁴ զկարգադրութիւնն²⁵ սրբոյն Գրիգորի հաստատել²⁶ եւ զձեռնադրութիւն առնուլ ի Հայոց: 168 Որք առ ժամն հաւանեալ²⁷ սակս²⁸ Սամուէլի²⁹ եւ Միսայելի³⁰ պղտորմանն, զոր մեծ իշխանն Հայոց գրէ առ հայրապետն Գիորգ³¹ եւ զՍամուէլ³² հաճեցուցանէր: 169 Ամենայն Աղուանից կամակցութեամբ՝ յանկամական մտաց չուեալ երթայ ի Դուին եւ զերկրորդն առնու ձեռնադրութիւն անձնահաճն Սամուէլ ի Գիորգայ³³ Հայոց³⁴ կաթողիկոսէ³⁵, յաւուրս³⁶ Աշոտի Հայոց իշխանի³⁶, եւ³⁷ թուականութեանն Հայոց լինէր ՅիՉ³⁸:

170 Եւ նոյն իշխանն Հայոց Աշոտ զվաղնջուց³⁹ դադարեցուցեալ քարոզութիւնն Միւնեաց, որպէս այր իմաստուն, ընդ Սողոմոն⁴⁰ եպիսկոպոսի⁴¹ եւ ընդ Գիորգ⁴² հայրապետին՝ վերստին նորոգեաց:

1 a կացին ի մարտի զամս փխ ի մարտն ... զամիսս (bcelv)
2 a վախճան փխ վախճան (bcelv)
3 bcelv իշխանացն Աղուանից պարապ փխ պարապ ... Աղուանից (a)
4 a հայրապետութեան փխ հայրապետութեանն (bcelv)
5 a Մեծկոյնացն, b Մեծկունից փխ Մեծկունից (celv, հմմ. «Աշխարհացոյց»-ում, ՀԱ, 2013, սն. 122, 138)
6 a Էպիսկոպոսն, c Էպիսկոպոս փխ Էպիսկոպոսն (belv)
7 a Միսայելի, ev Միսայելի, l Միսայիլի փխ Միսայելի (bc)
8 ac տա փխ տայ (belv)
9 a զԷպիսկոպոսութիւնն
10 a Իսմայելի, ev Միսայելի, l Միսայիլի փխ Միսայելի (bc)
11 a զԷպիսկոպոսն
12 bcev Լուր փխ Լուրս (al)
13 al էհաս փխ էհաս (bcev)
14 a Յայն, bl Յայնմ փխ Յայնժամ (cev)
15 a միաբանութենէ փխ ի միաբանութենէն (bcelv)
16 l չիք գայս
17 bcelv Գեորգեայ փխ Գիորգայ (a)
18 b կաթողիկոսին
19 bcelv նա փխ նորա (a)
20 bcelv գայ փխ գրեալ (a)
21 bcelv մաղթեր (l եւ մաղթեր) օգնել փխ մաղթեալ (a)

22 a զաւարտն առնել փխ եւ առնել զաւարտն ի (bcelv)
23 acev պատճառել փխ պատճառեալ (bl)
24 c խնդրէ
25 a զկարգադրութիւն փխ զկարգադրութիւնն (bcelv)
26 a չիք հաստատել (bcelv)
27 bcelv առայժմ հաւանեալք փխ առժամն հաւանեալ (a)
28 a չիք սակս (bcelv)
29 l Սամուիլի
30 a Իսմայելի, ev Միսայելի, l Միսայիլի փխ Միսայելի (bc)
31 belv Գեորգ, c Գեորք փխ Գիորգ (a)
32 bcelv գնա փխ զՍամուէլ (a)
33 b Գեորգա, l Գեորգեայ, cev Գեորգայ փխ Գիորգայ (a)
34 b կաթողիկոսէ
35 bcelv յաւուրսն փխ յաւուրս (a)
36 l իշխանին
37 bcelv ի փխ եւ (a)
38 belv ՅիՉ, c ԳԻՉ-ի փխ յիՉ ՅիՉ (a)
39 a զվաղնջուց, b զի վաղնջուց փխ զվաղնջուց (celv)
40 b Սողոմոն, cev Սողոմոնի փխ Սողոմոն (al)
41 a Էպիսկոպոսի, b Էպիսկոպոսին փխ Էպիսկոպոսի (celv)
42 bel Գեորգ, ev Գեորգայ փխ Գիորգ (a)

171 Ի նոյն ժամանակս՝ յերեք հարիւր երեսուն եւ վեց թուին² եղեւ Աշոտի Բագրատունւոյ³ նստուցանել զաթոռ թագաւորութեանն իւրոյ⁴ ի մէջ Հայաստանեացն⁵, զոր ի բազում ժամանակաց էր բարձեալ պատիւ թագաւորական ի տանէն Թորգոմայ⁶:

172 Իսկ⁷ գալուստ Տաճկին ի Հայս եւ գրաւել զաշխարհն⁸ ընդ լծով ծառայութեամբ⁹ հարկաց թուականն Հայոց ՅնԲ¹⁰ լինէր, յորոյ ձեռն ըմբռնեալ եղեւ¹¹ հայրապետն Հայոց¹² Գիորգ¹³, ի կապանս երկաթի¹⁴ պարփակեալ՝ ածաւ ի Պարտաւ:

173 Ապա՝ բարեպաշտն Համամ, որ եւ Աղուանից եղեւ թագաւոր. նոյնպէս զկործանեալ թագաւորութիւն¹⁵ տանն¹⁶ Աղուանից Համամ նորոգէ¹⁷, որպէս Աշոտ Բագրատունի զՀայոց թագաւորութիւնն. [եւ այս լինէր ի ՅնԲ թուին]¹⁸: 174 Եւ նոյն ինքն Համամ՝ սակս¹⁹ առ Աստուած

մեծապէս²⁰ յանցանացն, որ վասն սնտոի այս²¹ կենացս զպարտ²² արեան եղբարն²³ ժողովեալ յանձինն²⁴ իւրում, մեծագոյն բարեգործութիւնս առ եկեղեցիս եւ առ ամենայն կարատեալս²⁵ եւ շքաւորս առատագուարթ²⁶ անսպառ կատարէր: 175 Որ եւ զմեծ հայրապետն Հայոց Գիորգ յանարէն²⁷ Սաջկայ²⁸ կապարանէն բազմաբաշխ գանձիւք տայր արձակել, եւ յոգնամեծար զնա արարեալ՝ առողջ առ Հայաստանայսն²⁹ առաքէր:

176 Իսկ յետ Դ ամաց, յորում տարեմուտն³⁰ ի սրբումն հանդիպիւր Պասեքին³¹ ար³², սպանաւ Ապու Ալի³³ Աղուանից իշխանն³⁴ Հայկազնի³⁵ յիւրմէ հարազատէն³⁶ Սմբատայ³⁷: 177 Եւ եղեւ այն սուգ մեծ իւրայնոցն զարմից³⁸:

178 Ի նմին ամի զարածողով³⁹ լինի թագաւորն Հայոց Սմբատ՝ որդի Աշոտոյ Բագրատունւոյ⁴⁰. անցանէ⁴¹ ասպատակաւ յաշխարհն Ասորեստանեաց⁴²: 179 Անդ⁴³ ի դիմի հարկանին¹

1 *al* հայրապետն, *b* հայրապետի *փխ* հայրապետին (*cev*)
 2 *a* չիք յերեք հարիւր ... թուին (*bcelv*)
 3 *abc* Բագրատունոյ *փխ* Բագրատունոյ (*elv*)
 4 *a* իւր *փխ* իւրոյ (*bcelv*)
 5 *bcev* Հայաստանեայց, *l* Հայաստանեաց *փխ* Հայաստանեացն (*a*)
 6 *ac* Թորգոմայ *փխ* Թորգոմայ (*belv*)
 7 *bcelv* չիք Իսկ (*a*)
 8 *bcelv* գրաւելոյ զաշխարհս *փխ* գրաւել զաշխարհն (*a*)
 9 *bcelv* ծառայութեան *փխ* ծառայութեամբ (*a*)
 10 *belv* երեք հարիւր քառասուն երկու թուին, *c* ԳՃԽԲ թուին *փխ* թուականն Հայոց ՅնԲ (*a*)
 11 *a* լինէր *փխ* եղեւ (*bcelv*)
 12 *a* չիք Հայոց (*bcelv*)
 13 *bcev* Գեորգիոս, *l* Գեորգէոս *փխ* Գիորգ (*a*)
 14 *elv* երկաթիս *փխ* երկաթի (*abc*)
 15 *c* թագաւորութիւնս
 16 *bcelv* տանս *փխ* տանն (*a*)
 17 *bcelv* նորոգեաց *փխ* Համամ նորոգէ (*a*)
 18 *abcelv* այսք ի միում ժամանակի գործեցան *փխ* [եւ այս լինէր ... թուին] (*պայմանական վեր.*՝ համարելով, որ Դասխարանցո գրածը հէնց նրա յաւելումն է՝ աղբիւրի յստակ ժամանակագրական նշման փոխարէն, ցոյց տալու համար, ինչպէս եւ նախորդ շատ դէպքերում՝ Աղուանքի ու Հայքի առնուազն հաւասար լինելը բոլոր կարեւոր յանդիմանումն. հմմ. ՀԱ., 2011, սն. 205-208)
 19 *l* համարձակս *փխ* Համամ սակս (*abcev*)

20 *bcelv* մեծ *փխ* մեծապէս (*a*)
 21 *bcelv* չիք այս (*a*)
 22 *bcelv* եղեւ պարտապան *փխ* զպարտ (*a*)
 23 *bcelv* եղբորն *փխ* եղբարն (*a*, յաջորդ բառի կէսից *a-ի* բնագիրն անցնում է 1676 թ. վերանորոգում թ. 374)
 24 *bcelv* յանձինն *փխ* յանձինն (*a*)
 25 *a* կարօտեալս, *bcelv* կարօտս *փխ* կարատեալս (*վեր.*)
 26 *a* առատագուարդ *փխ* առատագուարթ (*bcelv*)
 27 *abcelv* Գեորգ յանօրէն *փխ* Գիորգ յանարէն (*վեր.*)
 28 *l* Տաճկաց *փխ* Սաջկայ (*abcev*)
 29 *a* Հայաստանս, *l* Հայաստանեայսն *փխ* Հայաստանայսն (*bcev*)
 30 *a* տարեմուտն *փխ* տարեմուտն (*bcelv*)
 31 *a* հանդիպի իւր Պասեքին *փխ* հանդիպիւր Պասեքին (*bcelv*)
 32 *acelv* օր, *b* ատուր *փխ* ար (*վեր.*)
 33 *a* սպանդիո Պօլի *փխ* սպանաւ Ապու Ալի (*bcelv*)
 34 *a* իշխան *փխ* իշխանն (*bcelv*)
 35 *elv* Հայկազունի *փխ* Հայկազնի (*abc*)
 36 *a* հարազատէ *փխ* հարազատէն (*bcelv*)
 37 *a* Սմբատայ *փխ* Սմբատայ (*bcelv*, հմմ. +3 տող)
 38 *a* զարմաց *փխ* զարմից (*bcelv*)
 39 *abcelv* զօրածողով *փխ* զարածողով (*վեր.*)
 40 *abc* Բագրատունոյ *փխ* Բագրատունոյ (*elv*)
 41 *c* անցէ, *l* եւ անցանի *փխ* անցանէ (*abev*)
 42 *elv* Ասորեստանեայց *փխ* Ասորեստանեաց (*abc*)
 43 *l* Անտ

նմա զարքն² Տաճկաց, եւ փախստեամբ դարձուցանեն ի Հայս. թափուր եւ ունայն զամենայնն առնէին: 180 Անդէն³ մեռանէր Աշոտ իշխանն Հայկազնի եւ սակաք⁴ ի զարացն⁵: 181 Ի նմին մին ժամու մեծ իշխանն Վասպուրականի Ապու Մրուան սպանանի յիւրոց զարացն⁶:

182 Ի նոյն⁷ ամի զայր հասանէր ամպարիշտ⁸ Տաճիկ երկրորդ անգամ յերկիրն Հայոց, եւ եւ ի նորին հրամանէ⁹ ելանէ ներքինին ի գրանէն գրանէն Պարտաւայ¹⁰ գալ ի Հայս¹¹: 183 Եւ էր այրն այն ժպիրո՞ եւ անաստուած: 184 Ուր զնացք ոտից նորա լինէր՝ աւերէր, քանդէր¹² զեկեղեցիս Աստուծոյ, եւ զնշան¹³ Քրիստոսի ուր¹⁴ եւ տեսանէր՝ աւերէր¹⁵ իբրեւ զփոշի¹⁶: 185 Եւ իբրեւ եհաս յաշխարհն Հայոց, առժամայն

փախստական լինէր թագաւորն Սմբատ, եւ առեալ՝ զամրոցս¹⁷ նորա, եւ զթագուհին¹⁸ հանդերձ տիկնամբք¹⁹ եւ որդուլք²⁰ իւրեանց, զկտակարանս²¹ եւ զսպաս սրբութեանց, եւ զխաղիսաշս²² բազումս²³ գանձիւք՝ խաղացուցեալ ի գերութիւն: 186 Ընդ նոյնն²⁴ արշաւեալ ի Վիրս, ընդդէմ եղեալ²⁵ նմա²⁶ երկու²⁷ քաջ զարավարք²⁸ Վրաց՝ Գիորգ²⁹ իշխան եւ Արեւէս եղբայր բայր նորին³⁰, եւ երկոքինն շարաշար մեռանէին ի ի նմանէ:

187 Յայնժամ վերափոխի մեծ³¹ հայրապետն Հայոց³² Գիորգ³³ եւ իշխանն Սինեաց Աշոտ: 188 Զոր³⁴ ողբերգական կանաչքն³⁵ կակականէին՝ ասելով. «Մի՛ եկեսցէ եւ մի՛ լիցի այսպիսի տարի ի վերայ երկրի, որչափ ազգ մարդկան է»: 189 Եւ հայ թիւն ՅնԶ էր³⁶:

1 *ac* հարկանի *փխ* հարկանին (*belv*)
 2 *abcelv* զօրքն *փխ* զարքն (*վեր.*)
 3 *a* Անտէն, *l* Եւ անտէն *փխ* Անդէն (*bcev*)
 4 *c* սակօք
 5 *abcelv* զօրացն *փխ* զարացն (*վեր.*)
 6 *abcelv* զօրացն *փխ* զարացն (*վեր.*)
 7 *l* նոյնում
 8 *b* ամբարիշտ, *l* ամբարիշտն *փխ* ամպարիշտ (*acev*)
 9 *bcelv* հրաման *փխ* հրամանէ (*a*)
 10 *ac* Պարտաւայ *փխ* Պարտաւայ (*belv*)
 11 *abcelv* Հայք *փխ* Հայս (*վեր.*, հմմ. նախ. 16, ծնթ. 8 եւն)
 12 *c* եւ քանդէր
 13 *l* զնշանն
 14 *c* ուր երեւէր (*abelv*)
 15 *bcelv* սանրէր *փխ* աւերէր (*a*)
 16 *b* փոշի

17 *bcev* զամրոցն *փխ* զամրոցս (*a*)
 18 *b* զթագուհի
 19 *a* տիկնամբ *փխ* տիկնամբք (*bcelv*)
 20 *abcev* որդուլք *փխ* որդուլք (*l*, հմմ. նախ. 63, ծնթ. 27 եւն)
 21 *a* զբնակարանս, *l* զկտակարանս *փխ* զկտակարանս (*bcev*)
 22 *b* զխաղիսաշս (*acelv*)
 23 *ev* բազում *փխ* բազումս (*abcl*)
 24 *a* նոյն *փխ* նոյնն (*bcelv*)
 25 *l* եւ ընդդէմ ելեալ *փխ* ընդդէմ եղեալ (*abcev*)
 26 *c* նորա *փխ* նմա (*abelv*)
 27 *a* Բ
 28 *bcelv* զօրավարքն *փխ* զարավարք (*a*)
 29 *belv* Գեորգ *փխ* Գիորգ (*ac*)
 30 *c* նորա
 31 *c* եւ մեծ
 32 *c* չիք Հայոց
 33 *belv* Գեորգ, *c* Գեորգիոս *փխ* Գիորգ (*a*)
 34 *l* Զորս
 35 *a* կանաչք *փխ* կանաչքն (*bcelv*)
 36 *ev* չիք էր (*abcl*)